

DECEMBER '25

ORTAÇAĞ TARİHİ ALANINDA ULUSLARARASI DERLEME, ARAŞTIRMA VE ÇALIŞMALAR

EDİTÖR

DOÇ. DR. KUBİLAY ATİK

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Ankara 2025

ISBN • 978-625-8559-85-9

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruvenyayinevi.com

e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

ORTAÇAĞ TARİHİ
ALANINDA
ULUSLARARASI
DERLEME, ARAŞTIRMA
VE ÇALIŞMALAR

EDİTÖR

DOÇ. DR. KUBİLAY ATİK

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

20. YÜZYILDA THE JOHNS HOPKINS ÜNİVERSİTESİ BÜNYESİNDE NEŞRİYATINA BAŞLANAN TIP TARİHİ BÜLTENİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	7
---	---

Abdullah Mesut Ağır

BÖLÜM 2

ORTAÇAĞ'IN GÖRÜNMEZ KALELERİNDEN: SUMMİL ÜZERİNE İNCELEMELER	19
---	----

Elif Ünal

BÖLÜM 3

SELÇUKLU DÖNEMİ REY ŞEHİRİNDE TEKSTİL, TİCARET VE İKTİDAR.....	29
---	----

Esra Çıplak

BÖLÜM 4

MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ VE HALEFLERİNİN SELÇUKLU İDARİ YAPISIYLA İLİŞKİLERİ	51
--	----

Hüseyin BAYARSLAN

20. Yüzyılda The Johns Hopkins Üniversitesi Bünyesinde Neşriyatına Başlanan Tıp Tarihi Bülteni Üzerine Bir İnceleme

“ ”

Abdullah Mesut Ağır¹

¹ Prof. Dr., Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Orta çağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, e-posta: abdullahmesut.agir@batman.edu.tr, orcid: <https://orcid.org/0000-0001-7724-7026>.

Giriş

İnsanlığın tarihi kadar köklü bir geçmişe sahip olan tababet ilmine duyulan ilgi ve bu sahada yapılan bilimsel araştırmalar, Abbâsiler devrinde hız kazanan tercüme faaliyetlerinin etkisiyle Orta Çağ İslâm dünyasında büyük bir gelişim göstermiştir. Bunun etkisiyle tıpta uzmanlaşmış çok sayıda âlim bu ilmin muhtelif uzmanlık dallarına giren alanlarında bilimsel eserler ve risâleler telif etmişlerdir. Ortaya konulan tıbbi tezler, araştırmalar ve devrine göre çığır açan ve batının henüz yabancı olduğu birçok pratik metot ve uygulama İtalya ve İspanya üzerinden Avrupa'ya aktarılmıştır. Avrupa'da tıbbın gelişiminde İslâm dünyası ile Avrupalı milletlerin etkileşim süreçlerini hızlandıran Haçlı seferleri ve uzun soluklu seferler tertip eden seyyah ve tüccarların müşahidi olduğu pek çok hususu kendi ülkelerinde yansımaları gibi amiller etkilidir. Bu yönüyle tıbbi meselelerde İslâm dünyasının oldukça gerisinde olan Orta Çağ Avrupa'sında bu amillerin etkisiyle bilimsel araştırmalar başlamış, coğrafi konumlarının sağlamış olduğu fayda münasebetiyle Sicilya ve İtalya bilgi ve tekniğin bu kıtaya ulaşmasında önemli bir aracılık rolü üstlenmiştir. Tıbbı olan ilginin artması neticesinde kıtada Arapça ve İbraniceden bilimsel çok sayıda tıp eserinin Latince ve diğer batı dillerine tercümesi yapılırken, sahip olduğu tıp okulu ve burada gerçekleştirilen bilimsel faaliyetler ile Salerno kenti önem kazanmıştır.¹ Bu zaviyeden bakıldığında Ortaçağ İslâm dünyasında olduğu gibi Avrupa'da da bilimin çeşitli dallarında görülen gelişimin ilk basamaklarından birisini tercüme işlerinin oluşturması ve çevrilen eserler arasında Arapça kitapların da yer alması doğunun batıya olan tesirine büyük ölçüde delalet eder. Bu andan itibaren de gelişimini hızla sürdüren tababet ilmi üzerine muhtelif araştırma ve neşriyatlar yapılmıştır. Sürecin gelişim evrelerine ışık tutan bazı önemli eserlerin de yayınlandığını burada zikretmek gerekir. Konuyla ilgili olarak 20. yüzyıldan itibaren tıp tarihinin incelenmesine yönelik bazı önemli teliflerin yapıldığı kayda değerdir.²

1 Abdülhalık Bakır, "Geç Ortaçağ Avrupa'sında Tıp ve Tababet", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2018), s. 110.

2 Mesela bk. Fielding Hudson Garrison, *An Introduction to the History of Medicine: With Medical Chronology, Suggestions for Study and Bibliographic Data*, Birleşik Krallık: W.B. Saunders Company, 1929; Fielding Hudson Garrison, *An Introduction to the History of Medicine: With Medical Chronology, Suggestions for Study and Bibliographic Data*, Amerika Birleşik Devletleri: The Society, 1898. *Bibliography of the History of Medicine*, Amerika Birleşik Devletleri: U.S. Department of Health and Human Services, Public Health Service, National Institutes of Health, National Library of Medicine, 1964; *Bibliography of the History of Medicine*, Amerika Birleşik Devletleri: U.S. Department of Health, Education, and Welfare, Public Health Service, National Library of Medicine, 1979; *Bibliography of the History of Medicine*, Amerika Birleşik Devletleri: U.S. Department of Health and Human Services, Public Health Service, National Institutes of Health, National Library of Medicine, 1980; *Bibliography of the History of Medicine*, Amerika Birleşik Devletleri: U.S. Department of Health and Human Services, Public Health Service, National Institutes of Health, National Library of Medicine, 1990; Plinio Prioreschi, *A History of Medicine: Medieval Medicine*. Amerika Birleşik Devletleri: Horatius Press, 1996; George W. Corner, *Anatomical Texts of the Earlier Middle Ages*, Washington, Carnegie Institution, 1927.

Günümüzde ise tıp tarihi üzerine olan modern araştırmalar tetkik edildiğinde tıbbın menşei ve gelişim süreçlerini ihtiva eden çok sayıda bilimsel eser, ansiklopedi, süreli yayın ve tez çalışmalarına tesadüf etmek mümkündür ve tarih ilminin bu sahasındaki araştırma faaliyetleri hız kesmeden devam etmektedir. Amerikan Tıp Derneği ve Johns Hopkins Üniversitesi'nin resmi yayın organı olarak 1933 yılında yayın hayatına başlayan *Bulletin of the Institute of the History of Medicine* (Tıp Tarihi Enstitüsü Bülteni) adlı süreli neşriyat bu sahanın önemli dergilerinden birisidir. 2025 yılı itibarıyla Jeremy A. Greene, Alisha Rankin ve Gabriela Soto Laveaga'nın editörlüğünü yaptığı dergi Bibliography of Asian Studies, Arts & Humanities Citation Index, Web of Science, British and Irish Archaeological Bibliography, Dietrich's Index Philosophicus, EBSCOhost, Scopus, Medical Database, MLA International Bibliography, Medline vb. uluslararası alan endekslerinde listelenmektedir.³

Tıp Tarihi Enstitüsü Dergisi'nin İlk Beş Sayısındaki Bazı Bilimsel Makaleler

Tıp tarihi açısından hayli önemli olan derginin muhtelif sayı ve ciltlerinde neşredilen bazı makale çalışmalarını burada zikretmeye çalışacağız. Bu bağlamda ilk neşri Henry E. Sigerist editörlüğünde 1933 yılında gerçekleştirilen *Bulletin of the Institute of the History of Medicine* (v.I) mezkûr editörün giriş yazısı dâhil toplamda on yedi makaleden oluşmaktadır. Bu bölümdeki bilimsel yayınlar derginin ilk sayısının makaleleri olması münasebetiyle ayrıca ehemmiyet arz etmekte olup içlerinde Fielding Hudson Garrison, John Ruhrah, Henry E. Sigerist, John F. Fulton, John Rathbpne Oliver, Hermann Ranke ve Owsei Temkin gibi bazı tabip ve tıp tarihi araştırmacıları mümtaz çalışmalarıyla bu ilmi sahaya katkı sunmuşlardır. Derginin ilk makalesi Jeomedical üzerine olup bu çalışma Fielding H. Garrison tarafından kaleme alınmıştır (Garrison, I, 1933: 2-9). Neşriyatın editörü Sigerist'in Tarihsel-Coğrafi Patolojinin Sorunları konulu çalışmasından sonra (Sigerist, I, 1933: 10-18), John Ruhrah'ın Aztekler'de çocuk eğitimi konulu yazısı hayli ilginç olup bu makale görsel materyalle desteklenmiştir (Ruhrah, I, 1933: 19-30). Derginin bu ilk sayısında Tıp Tarihi Enstitüsü'nün faaliyetleri de değerlendirilmiş ve Fulton tarafından 1757-1786 yıllarında faaliyet gösteren Warrington Akademisi ve bunun tıp ve bilim üzerindeki etkileri ele alınmıştır (John F. Fulton, I, 1933: 49-80). Sonraki çalışmada W. H. Wilmer tarafından 17. Yüzyıl İngiliz Şairi John Milton'un biyografisi ile birlikte körlüğü tıbbi açıdan ele alınmıştır (Wilmer, 1933, I: 85-106). Diğer çalışma Sigerist tarafından anestezi tarihine ilişkin olan nitroz oksit kullanımı, bunun etkileri, sürece ilişkin hekimlerin el yazması raporları ve görülen davalara "A Collection of Nineteenth Century Autographs Being A Contribution to the History of Anesthesia" başlıklı çalışmada ele alınmıştır (Sigerist, 1933, I: 107-117). Fielding H. Garrison ise Fars

3 Tüm endeksler için bk. <https://www.press.jhu.edu/journals/bulletin-history-medicine?srsltid=AfmBOoqp8iJo53Al9gU0wUX2iDnvhya2rGuuM0HuiRATLld4ghxstFq>, e.t. 18/11/2025.

tıbbı ve bunun tarihsel gelişim süreçlerini değerlendirdiği *Persian Medicine and Medicine in Persia: A Geomedical Survey* adlı çalışmasıyla dergiye katkı sunmuştur (Garrison, 1933, I: 129-153). Garrison, tıp tarihinin gelişim sürecinde metinlerde aktarıldığı şekliyle İslâm tıbbının esas olarak Yunan kökenli olup, Arapça yazan Fars, Yahudi ve Suriyeli hekimler tarafından yorumlanıp yaygınlaştırıldığını, bu yönüyle bunun *Arap Tıbbı* olarak adlandırılmasının yanlış olduğunu ve Arapların bununla çok az ilgisinin olduğunu belirtmiştir. Ancak bu bakış açısıyla Garrison, İslâm hükümdarlarının tababet ilminin araştırılması için sağladıkları teşvik ve maddi olanakları görmezden gelerek konuya taraflı bir şekilde yaklaşmıştır. Garrison, çölün göçebe kabileleri olarak nitelendirdiği Arapları Farslarla mukayese ederek onların hijyenik konularda eski Persler kadar çaresiz olduklarını, İslâm öncesi tababet ilmi hakkında neredeyse hiç bir şey bilinmediğini, çünkü kanunsuz çöl göçbelerinin kültürel statüsünün neredeyse tarih öncesine ait olduğunu, Hz. Muhammed öncesi Arap toplumunun kız çocuklarını öldüren, sürüngenlerle ve sıcak kanla beslenen dizginsiz hırsızlar ve katiller olduğunu vurgulamaktadır. Bu çalışmada Garrison'un Ortaçağ İslâm tıbbına ilişkin birtakım eleştirileri de söz konusudur. (Garrison, 1933, I: 146-147). Derginin bu sayısında ilkel toplumlardan yirminci yüzyıla kadar olan anatomi tarihi değerlendirilmiş, bununla ilgili arkeolojik kalıntılar ve çeşitli dönemlere ait anatomi çizimlerinin gösterimiyle çalışma desteklenmiştir. Konun ilkel dönemleri Palmer Futcher, Babil'de Anatomi Palmer Futcher, Mısır Medeniyetinde Anatomi Richard Folis, Çin'de Anatomi Palmer Futcher, Yunan ve Roma'da Anatomi Owsei Temkin, İskenderiye Okulu E. J. Haines, Ortaçağ'da Anatomi Howard W. Jones, Erken Rönesans devrinde Anatomi Palmer Futcher, "Rönesans: Leonardo da Vinci" Dorothy Cross ve Katherine Knox, "Andreas Vesalius" James Haviland, konunun on altıncı yüzyılı G. E. Seager, on yedinci yüzyıl Hellen C. Broke, on sekizinci yüzyıl Ward Briggs, on dokuz ve yirminci yüzyıl anatomisi ise yine Owsei Temkin tarafından tetkik edilmiştir. Çalışmanın son bölümlerinde tarihsel anatomi görsellerine yer verilmiştir. Bu sayının en ilgi çekici makalelerinden birisi Hermann Ranke tarafından Kadim Mısır'daki tababet ve cerrahi müdahalelerin konu edildiği "Medicine and Surgery in Ancient Egypt" adlı çalışmadır (Ranke, I, 1933: 237-257). Benzer diğer bir çalışma Antik Mısır'daki göz hastalıklarını konu edinen Arlington C. Krause tarafından yazılan makaledir (Krause, I, 1933: 258-276). Bu çalışmayı Owsei Temkin'in Hipokrat Yazılarında Epilepsi Doktrini konulu makale takip eder (Temkin, I, 1933: 277-322). Derginin içindekiler kısmına "The Medical History of George Washington: His Physicians, Friends and Advisors" adlı çalışma hata sonucu eklenmemiş, kullandığımız nüshada bu durum el yazısı ile düzeltilmiştir. Derginin son bölümüne Ada Goldberg ve Hyen Saye tarafından Ortaçağ Fransız Tıp Raporları indeksi ilave edilmiştir (Goldberg ve Saye, I, 1933: 435-480).

Derginin 1934 yılında yayımlanan ikinci sayısı yine Henry E. Sigerist'in editörlüğünde neşredilmiş olup sayının ilk beş makalesi tıp tarihi araştırmaları için ilk enstitüyü kuran Alman tıp tarihçisi Karl Sudhoff'un (1853-1838) biyografisini konu edinen çalışmalara hasredilmiştir. Bu bağlamda Henry E. Sigerist, Fielding H. Garrison, John R. Oliver, Owsei Temkin; Sudhoff ile ilgili çalışmalar sunmuşlardır. Hymen Saye'nin 14. Yüzyıl bir Fransız kaynağında geçen gut hastalığı ve tedavisine ilişkin tercümesi bu sayının önemli çalışmalarıdır (Saye, II, 1934: 112-178). Diğer bir tercüme çalışması Owsei Temkin tarafından yapılmış olup bu Galen'in Epilepsi hastası bir gence tavsiyeler konusuna haizdir ve çalışma Grekçeden çevrilmiştir (Temkin, II, 1934: 179-258). Bu sayıda Ortaçağ İslâm tıbbının önemli simalarından birisini teşkil eden Huneyn b. İshak el-İbâdî'nin biyo-bibliyografya çalışması hakkında bir çalışma da mevcut olup bu makale Lütfi M. Sa'îdî tarafından kaleme alınmıştır (Sa'îdî, II, 1934: 409-476). Pataloji tarihinin görseller ile desteklenmiş anlatısı ise Hellen C. Brooke tarafından ele alınmıştır (Brooke, II, 1934: 447-503). Charles F. Geschikter ise *Kronik Mastit*'in erken kaynakları üzerinde bir değerlendirme yazısı ile dergiye katkı sunmuştur (Geschikter, II, 1934:249-344). Sigerist'in derginin notlar kısmında yer alan tıp tarihi eğitimi üzerine ve Hipokrat hakkında olan iki makalesi de kayda değerdir (Sigerist, I, 1934: 123-189; 190-391).

Derginin 1935 yılında neşredilen üçüncü sayısı diğer iki sayıya nazaran daha hacimli olup bu sayının da editörü yine Henry E. Sigerist'tir. Ludwig Edelstein tarafından kaleme alınan Yunan Anatomisinin Gelişimi (Edelstein, III, 1935: 235-248), Owsei Temkin tarafından yazılan Geç İskenderiye tıbbi üzerine incelemeler konulu makale (Temkin, III, 1935: 405-430), C. H. Peckham tarafından incelenen doğum sürecine ilişkin enfeksiyonun kısa tarihi konulu çalışma (Peckham, III, 1935: 187-324); Stephen D'Irsay tarafından hazırlanan Asklepios Ekolü konulu çalışma (D'Irsay, III, 1935: 451-508), Henry Freidenwald tarafından yazılan Hekim Mosses Maimonides (İbn Meymun) konulu yazı (Freidenwald, III, 1935: 555-584); David I. Macht tarafından yazılan Ortaçağ Arap ve İbrani Tıbbının William Osler'i: Mosses Maimonides başlıklı İbn Meymun'un biyografisini içeren diğer bir makale (Macht, III, 1935: 585-612) derginin bu sayısının kayda değer bazı bilimsel çalışmalarıdır.

Editör Henry Sigerist'in "Tıp Tarihi ve Bilim Tarihi, Isis Editörü George Sarton'a Açık Mektup" başlığını haiz yazısı derginin 1936 yılında neşredilen dördüncü sayısına önsöz mahiyetindedir. Harris B. Shumacker'in böbreküstü bezlerinin erken tarihine ilişkin çalışması (Shumacker, IV, 1936: 39-80); Maurice A. Schnitker'in Gut tedavisinin tarihi ile ilgili kaleme aldığı yazı (Schnitker, IV, 1936: 89-120); Sanford V. Larkey tarafından yazılan Elizabeth İngiltere'sinde Hipokrat yemini konulu çalışma (Larkey, IV, 1936: 201-220), Henry E. Sigerist tarafından yazılan bilim ve tıbbın tarihsel yönüne ışık tutan çalışma (Sigerist, IV, 1936: 271-352), Julius Freiden ve Samuel Morrison tara-

fından incelenen mide sondasının gelişim tarihi konulu çalışma (Morrison, IV, 1936: 425-454), Henry Sigerist tarafından yazılan hastanenin gelişiminin ana hatları konulu yazı (Sigerist, IV, 1936: 573-608) bu sayının önemli bilimsel araştırmaları arasındadır. Dördüncü sayıya adlar indeksi de ilave edilmiştir. Belgeler ve dokümanlar başlığını haiz bazı bilimsel makalelerden oluşan ayrı bir bölüm de bu sayıda yer alır.

Derginin 1937 yılındaki sayısında Ludwig Edelstein Yunan tıbbının din ve büyü ile olan ilişkisini değerlendirmiştir (Edelstein, V, 1937: 201-246). Bu sayıda aynı zamanda Fielding H. Garrison'un Anısı için ayrı bir bölüm hasredilmiş olup derginin belgeler ve dokümanlar kısmına kadar olan tüm bilimsel çalışmalar bu bölümde toplanmıştır. Derginin editörü olan Henry E. Sigerist bu bölüme ayrı bir giriş yazısı ilave etmiştir. Henry R. Viets ise Fielding H. Garrison'un Amerikan tıbbına olan etki ve katkılarını değerlendirdiği bir yazı kaleme almıştır (Viets, V, 1937: 347-352). Garrison'un biyografisi ile ilgili olan bir dizi makale çalışması da Viet'in yazısını takip eder. 14. yüzyıl İngiliz literatüründeki popüler tıbbi bilgiye ilişkin iki bölüm halinde Ida B. Jones tarafından kaleme alınan makale bu sayının önemli bilimsel çalışmalarından birisidir (Jones, V, 1937: 405-451 ve 538-602). Sayının belgeler ve dokümanlar kısmında Yeni Dünya'da yazılan ve basılan ilk fizyoloji kitabı ile ilgili tetkik J. J. Izquierdo tarafından yapılmıştır (Izquierdo, V, 1937: 73-92). E. L. Zimmerman tarafından hazırlanan Frengi Üzerine Erken İngilizce El Yazması, "Caspar Torrella'nın Tractatus cunt consiliis contra pudendagram seu morbum gallicum kitabının İkinci Baskısından Parçalı Bir Çeviri" başlığını haiz inceleme mezkûr hastalığın tarihi açısından ehemmiyetlidir (Zimmerman, V, 1937:461-482). 19. yüzyılda zatürre tedavisine dair olan bir mektuba Leonard J. Schiff tarafından eserde yer verilmiştir (Schiff, V, 1937: 681-734). İngiliz tıp dergilerinin kronolojik bir listesini ihtiva eden makale çalışması da iki bölüm halinde W. L. Lefanu tarafından yapılmıştır (Lefanu, V, 1937: 735-932).

Ortaçağ İslâm Tıbbına İlişkin Olan Bazı Çalışmalar

Dergide nadir de olsa Ortaçağ İslâm tıbbına ilişkin bazı makale çalışmalarına tesadüf etmek mümkündür ki bunlardan birkaçı yukarıda zaten zikredilmişti. Diğer bir çalışma Claudius F. Mayer tarafından kaleme alınan Ordu Tıp Kütüphanesi'ndeki Arapça Tıp Literatürü Koleksiyonu ve Arapça el yazmaları ile ilgili olan makedir (Mayer, XI, 1941: 201-216). Râzî'nin Klinik Gözlemlerinin çevirisine dair olan farklı bir çalışma da Owsei Temkin tarafından telif edilmiştir (Temkin, XII, 1942: 102-117). Max Meyerhof'un "Arabic Tooth-worm Stories" başlıklı diş kurdu ile ilgili çalışması derginin on yedinci sayısında neşredilmiştir (Meyerhof, XVII, 1945: 203-314). Aynı müellif Sultan Selahaddin'in hekimi ve Yunan tıbbının Araplara aktarımı konusundaki çalışmasıyla derginin on sekizinci sayısına katkıda bulunmuştur (Meyerhof, XVIII, 1945: 169-337). Derginin bir sonraki sayısında Claudius F. Mayer Ortaçağ İslâm tıbbı üzerinde çalışmaları olan Max Meyerhof ile ilgili

makalesini “Arabism, Egypt, and Max Meyerhof” başlığı altında neşretmiştir (Claudius, XIX, 1946: 375-432). Ortaçağ İslâm tıbbını derinden etkilemiş olan Galen üzerine de bir çalışma Owsei Temkin ve W. L. Straus tarafından neşredilmiştir. Bu çalışma Galen’in Karaciğer ve Ön Kolu Hareket Ettiren Kasların Diseksiyonu hakkındaki *Anatomical Procedures*’dan yapılan bir tercümedir (Temkin-Straus, XIX, 1946: 167-281).

Sonuç

The Hopkins Üniversitesi bünyesinde 1933 yılında yayın hayatına başlayan Tıp Tarihi Dergisi günümüzde halen daha yayın hayatına devam etmekte olup kadim dönemler, Ortaçağ, Yeniçağ ve Yakınçağda tababetin muhtelif sahalarındaki gelişim süreçlerini ihtiva eden çok sayıda bilimsel çalışmayı içerir. Dünya tıp tarihi açısından çok büyük önem taşıyan Aristoteles, Hipokrat ve Galen ile ilgili çalışmalar da muhtelif sayılarda göze çarpar. Neşredilen makaleler daha çok Amerika ve Avrupa’daki tıbbi gelişmelere odaklı olup nadir de olsa bazı sayılarda Ortaçağ İslâm tıbbına ilişkin kayda değer çalışmalara tesadüf etmek mümkündür. Müstakil bilimsel çalışmaların yanı sıra muhtelif sayılarda tababet ilmine önemli katkılar sunmuş bilim insanlarının biyografileri, bibliyografya ve tercüme çalışmaları eserde bulunan diğer bilimsel araştırmalar arasındadır. Bu neşriyatın editörü olan Henry E. Sigerist derginin ilk sayısından itibaren takip eden muhtelif sayılarında tıp tarihine ilişkin çok sayıda yazı kaleme almış ve bu yönüyle bültenin gelişimine önemli katkılar sunmuştur. Aynı durum Owsei Temkin için de geçerlidir. Bu yazıda incelemeye tabi tutulan sayılarda psikolojinin sahasına giren makaleler ile Hindistan ve Çin tıbbıyla ilgili ilmi çalışmaların da kayda değer olduğunu burada belirtmek isteriz. Aynı zamanda bazı hastalıkların tarihi ile tıbbi gereçlerin gelişim süreçlerine dair olan çalışmalar da mühimdir. Birçok makalede ortaya konulan araştırmaların tarihi belge, vesika ve diğer görsel materyaller ile desteklenmiş olması ayrıca kayda değerdir. Tüm bu hususlar nazarı dikkate alındığında bu tıp tarihi dergisi bu sahada araştırma faaliyetlerinde bulunan bilim insanlarının istifade edecekleri mümtaz çalışmaları ihtiva etmesi bakımından mühimdir.

BİBLİYOGRAFYA

Bakır, A., “Geç Ortaçağ Avrupa’sında Tıp ve Tababet”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2018), s. 101-118.

Bibliography of the History of Medicine, Amerika Birleşik Devletleri: U.S. Department of Health and Human Services, Public Health Service, National Institutes of Health, National Library of Medicine, 1964.

Bibliography of the History of Medicine, Amerika Birleşik Devletleri: U.S. Department of Health, Education, and Welfare, Public Health Service, National Library of Medicine, 1979.

Bibliography of the History of Medicine, Amerika Birleşik Devletleri: U.S. Department of Health and Human Services, Public Health Service, National Institutes of Health, National Library of Medicine, 1980.

Bibliography of the History of Medicine, Amerika Birleşik Devletleri: U.S. Department of Health and Human Services, Public Health Service, National Institutes of Health, National Library of Medicine, 1990.

Brooke, H. J., “An Exhibit Illustrating the History of Pathology” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.II, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1934, s. 447-503.

Corner, George W., *Anatomical Texts of the Earlier Middle Ages*, Washington, Carnegie Institution, 1927.

D’Irsay, S., “The Cult of Asklepios” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.III, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1935, s. 451-508.

Edelstein L., “Development of Greek Anatomy” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.III, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1935, s. 235-248.

———, “Greek Medicine in Its Relation to Religion and Magic” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.V, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1937, s. 201-246.

Freidenwald, H., “Moses Maimonides The Physician” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.III, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1935, s. 555-584.

Fulton, J. F., “Activities of the Institute of the History of Medicine” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.I, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1933, s. 49-80.

Garrison, Fielding Hudson, *An Introduction to the History of Medicine: With Medical Chronology, Suggestions for Study and Bibliographic Data*, Amerika Birleşik Devletleri: The Society, 1898.

———, “Persian Medicine and Medicine in Persia”, in *Bulletin of the Institute of the His-*

- tory of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.I, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1933, s. 129-153.
- , *An Introduction to the History of Medicine: With Medical Chronology, Suggestions for Study and Bibliographic Data*, Birleşik Krallık: W.B. Saunders Company, 1929.
- , “Geomedicine: A Science in Gestation” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.I, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1933, s. 2-9.
- Geschikter, “The Early Literature on Chronic Cystic Mastitis” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.II, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1934, s.249-344.
- Goldberg, A.-Saye, H., “Index to Medieval French Medical Receipts” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.I, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1933, s. 435-480.
- Izquierdo, J. J., “The First Book on Physiology Written and Printed in the New World” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.V, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1937, s. 73-92.
- Krause, Arlington C., “Ancient Egyptian Ophthalmology” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.I, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1933, s. 258-276.
- Larkey, Sanford V., “The Hippocratic Oath in Elizabethan England” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.IV, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1936, s. 201-220.
- Lefanu, W. R., “British Periodicals of Medicine. A Chronological List” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.V, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1937, s. 735-932.
- Macht, D. I., “Moses Maimonides, Physician and Scientist: The William Osler of Mediaeval Arabic and Hebrew Medicine” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.III, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1935, s. 585-612.
- Mayer, Claudius F., “The Collection of Arabic Medical Literature in the Army Medical Library, With a Checklist of Arabic Manuscripts” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.XI, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1941, s. 201-216.
- , “Arabism, Egypt, and Max Meyerhof” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.XIX, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1946, s. 375-432.
- Meyerhof, M. “Sultan Saladin’s Physician on the Transmission of Greek Medicine to the Arabs” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.XVIII, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1945, s. 169-337.
- , “Arabic Tooth-worm Stories” in *Bulletin of the Institute of the History of Medi-*

- cine*, ed. Henry E. Sigerist, v.XVIII, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1945, s.203-314.
- Freiden, J.-Morrison, S. "The History of the Development of nStomach Tube with Some Notes on the Duodenal Tube" in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.IV, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1936, s.425-454.
- Peckham C. H., "A Brief History of Puerperal Infection" in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.III, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1935, s. 187-234.
- Prioreschi, Plinio, *A History of Medicine: Medieval Medicine*. Amerika Birleşik Devletleri: Horatius Press, 1996.
- Ranke, H., "Medicine and Surgery in Ancient Egypt" " in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.I, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1933, s. 237-257.
- Ruhrah, J., "Aztec Methods in Child Training" " in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.I, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1933, s. 19-30.
- Sa'idi, L. M., "Bio-Bibliographical Study of Hunayn Ibn Is-Haq Al-Ibadi" in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.II, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1934, s. 409-476.
- Saye, H., "Translation of a 14th Century French Manuscript Dealing with Treatment of Gout", in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.II, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1934, s. 112-178.
- Schiff, Leonard J., "A Nineteenth Century Letter on the Treatment of Pneumonia. A Commentary on the Diffusion of Medical Knowledge" in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.V, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1937, s. 681-734.
- Shumacker, Harris B, "The Early History of the Adrenal Glands, with Particular Reference to theories of Function" , in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.IV, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1936, s.39-80.
- Sigerist, Henry E., "Problems of Historical-Geographical Pathology" " in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.I, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1933, s. 10-18.
- _____, "On the Teaching of Medical History: A Tentative Syllabus for a Course in the History of Medicine", in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.II, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1934, s. 123-189.
- _____, "The Historical Aspect of Art and Medicine" in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.IV, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1936, s. 271-352.
- _____, "On Hippocrates" in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed.

- Henry E. Sigerist, v.II, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1934, s. 190-391.
- , “An Outline of the Development of the Hospital” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.II, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1934, s. 573-608.
- Temkin, O., “Galen’s “Advice for an Epileptic Boy” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.II, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1934, s. 179-258.
- , “Studies on Late Alexandrian Medicine: I. Alexandrian Commentaries on Galen’s “De Sectis ad Introducendos” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.III, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1935, s. 405-430.
- , “Owsei Temkin tarafından telif edilen” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.XII, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1942, s. 102-117.
- Straus W., “Galen’s Dissection of the Liver and of the Muscles Moving the Forearm: Translated from the “Anatomical Procedures”” *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.XIX, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1942, s. 167-281.
- Viets, H.R., “Fielding H. Garrison and His Influence on American Medicine” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.V, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1937, s. 347-352).
- Wilmer, W. H., “The Blindness of Milton” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.I, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1933, s. 107-117.
- Zimmerman, E. L., “An Early English Manuscript on Syphilis, a Fragmentary Translation from the Second Edition of Caspar Torrell’s Tractatus cuncti consilii contra pudendam seu morbum gallicum” in *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, ed. Henry E. Sigerist, v.V, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1937, s. 461-482.

İnternet Kaynakları

<https://www.press.jhu.edu/journals/bulletin-history-medicine?srsltid=AfmBOoqp0-8iJo53A19gU0wUX2iDnvhya2rGuuM0HuiRATLld4ghxstFq,e.t.18/11/2025>.

Ortaçağ'ın Görünmez Kalelerinden: Summil Üzerine İncelemeler

“=====”

Elif Ünal¹

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
elif.unal.2018@ogr.iu.edu.tr

Giriş

Doğu Akdeniz'in önemli kıyı kentlerinden biri olan Askalân'ı ele geçirmek isteyen Haçlıların, 1130'lu yıllardan itibaren şehir çevresinde birden fazla tahkimat inşa ettikleri Haçlı tarih yazarı Willermus Tyrensis (ö. 1186) tarafından aktarılmaktadır. Willermus'un kroniğinde bu süreçle bağlantılı olarak Bethgibelin, Ibelin ve Blanchegarde kalelerinin inşasından söz edilmektedir (Willermus Tyrensis, II, 1986, s. 659-661, 706-709). Modern araştırmaların bir kısmında söz konusu tahkimat faaliyetleri Askalân'ın hareket alanını sınırlandırmaya ve şehri giderek tecrit etmeye yönelik bir siyasetin parçaları olarak değerlendirilmiştir (Kennedy, 1994, s. 30-31; Tibble, 2000, s. 126; Boas-Maeir, s. 2009, s. 3-4; Kedar, 2023, s. 5-6). Michael Ehrlich tarafından yapılan bir çalışmada ise bu strateji kapsamında bölgede başka bir kalenin daha bulunmuş olabileceği ileri sürülmüş ve bu yapının bulunduğu yer Askalân'ın doğusunda yer alan Summil ile özdeşleştirilmiştir (2015, s. 783-801). Daha yakın tarihte Rafael Y. Lewis ve M. Birkenfeld tarafından gerçekleştirilen araştırmalar Summil'de bir kalenin varlığını teyit etmiş, konumu, görüş alanı ve bölgedeki diğer Haçlı kaleleriyle ilişkisinin incelenmesi neticesinde mezkûr yapının Askalân'ın tecrit edilmesine yönelik askerî faaliyetler içerisinde işlev görmüş olabileceği değerlendirilmiştir (2023, s. 48-73). Bu bölümde başta Ehrlich ile Lewis ve Birkenfeld'in çalışmaları olmak üzere mevcut araştırmalarda ortaya konulan veriler derlenerek Summil'deki tahkimatın Haçlı döneminde Askalân'a yönelik askerî faaliyetlerle muhtemel ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Summil'deki Kale Üzerine Değerlendirmeler

Summil, Askalân'ın yaklaşık 23 km doğusunda bir tepe üzerinde yer alan küçük bir yerleşimdir. Araştırmacıların verdiği bilgilere göre bölgedeki Haçlı kalesi Blanchegarde'nin 7 km güneybatısında ve Bethgibelin'in 15 km batısında yer almaktadır (Ehrlich, 2015, s. 787; Rafael ve Lewis, 2023, s. 51).

Söz konusu mevkinin evveliyatına ilişkin bilgiler oldukça sınırlı olmakla beraber kale kalıntılarına ilişkin ilk ayrıntılı gözlemler XIX. yüzyıl seyyah ve araştırmacılarının kayıtlarında görülmektedir. Victor Guérin, 1860'larda Summil'i ziyaret ettiğinde burada bir tepenin yüksek noktasında, büyük ve iyi yontulmuş taşlardan yapılmış yaklaşık 10 m uzunluğunda ve 4 m yüksekliğinde güçlü sur kalıntıları gördüğünü ifade etmiş ve bu kalıntıların yıkılmış küçük müstahkem bir kalenin parçası olduğunu düşünmüştür. Ayrıca bu harap yapının o tarihte hâlâ *el-Kal'a* (العقل) adıyla anıldığını kaydetmiştir (Guérin, 1868, II, s. 121-122). Claude R. Conder ve Horatio H. Kitchener, *Batı Filistin Araştırması* (*Survey of Western Palestine*) kapsamında 1870'lerde Summil hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuşlardır:

“Yüksek arazinin kenarında yer alan, kerpiç ve taştan yapılmış, kaktüs çitleri bulunan küçük bir köydür. Güneydeki bir gölet ve kuzeydeki bir kuyu yerleşimin su ihtiyacını karşılamaktadır. İkincisinin yakınında, iyi işçilikli taş örgüye sahip sivri kemerli bir geçit bulunmaktadır; görünüşe göre Ortaçağ yapısıdır. Köy içerisinde ayrıca yontulmuş taşlardan yapılmış temel kalıntıları bulunmaktadır” (Conder ve Kitchener, 1882,II, s. 413-414).

Conder ve Kitchener gözlemledikleri mimarî kalıntılardan hareketle Summil’in geçmişinin en azından Haçlı dönemine kadar uzandığını belirtmektedirler (1882,II, s. 413-414). Summil’de gözlemlenen kale kalıntıları Pringle tarafından da Ortaçağ dönemine atfedilmiştir (Pringle, 1997, s. 97). Ancak bu kalenin kim tarafından, hangi tarihte ve ne gaye ile tesis edildiği hususu açık değildir.

Summil’deki kalenin tarihsel kimliğine ilişkin bir öneri Michael Ehrlich tarafından gündeme taşınmıştır. Ehrlich, yakın zamanda te’lif ettiği bir çalışmada buradaki tahkimatın 1137’de Kont Rodrigo González tarafından Haçlıların Askalân’ı ele geçirme politikası kapsamında tesis edilmiş olabileceği fikrindedir. Görüşünü ise XII. yüzyılda kaleme alınan *Chronica Adefonsi Imperatoris* adlı kroniğe dayandırmaktadır. Bu bakımdan öncelikle kroniğin verdiği bilgiye değinmek gerekirse: Kont Rodrigo González de Lara 1137’de Kudüs’e gider; Müslümanlarla savaşır ve Askalân’ın karşısında Toron denilen çok güçlü bir kale yaptırır. Kaleyi süvari, piyade ve erzakla donattıktan sonra Tapınak Şövalyelerine teslim eder (*Chronica Adefonsi Imperatoris*, 1990, s. 172).

Yazarın iddiasının ayrıntılarına girmeden önce Haçlıların Askalân çevresinde kale inşa stratejisi hakkında da kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Askalân Haçlıların 1099’da Kudüs’te bir krallık kurmasıyla beraber, Fâtımî Devleti’nin (909-1171) Mısır ile Filistin arasında irtibat sağlayan en müstahkem üslerinden biri olmuştur. Bu sebeple şehir, Filistin’deki varlığını korumak isteyen ve Mısır’a açılma gayesi içinde olan Haçlılar açısından ilk dönemlerden itibaren aşılması gereken bir engel olarak görülmüştür. Willermus Tyrensis’in kaydına göre Kral Foulque (1131-1143) ve ülkenin ileri gelenleri şehri ele geçirmek için bir tahkim stratejisi izleme kararı almışlar ve 1130’lu yılların sonundan itibaren Askalân’ın çevresini kalelerle çevrelemek için inşa girişimi başlatmışlardır. Amaç bu kaleler vasıtasıyla şehri baskı altına almak, Müslüman hücumlarını dizginlemek ve Askalân üzerine sürekli baskınlar düzenleyerek yıpratmaktır. Bu kapsamda 1136 yılında Bethgibelin, 1141’de Ibelin ve ertesi yıl Blanchegarde kalelerinin tesisi gerçekleşmiştir. (Willermus Tyrensis, II, 1986, s. 659-661, 706-709; Runciman, 2029, II, 284-285; Hoch, 1992, ss. 119-128; Benvenisti, 1970, 115-116).

Gerek Haçlıların Askalân'daki kale inşa faaliyetlerini göz önünde bulunduran gerekse *Chronica Adefonsi Imperatoris*'in tahkimatın konumunu Askalân'la ilişkilendirmesini önemli bir veri olarak kabul eden Ehrlich, yukarıda da ifade edildiği üzere Rodrigo'ya atfedilen bu kalenin Summil'de bulunduğu ve Kral Foulque'un Askalân politikası kapsamında inşa edildiği fikrindedir (2015, s. 787-788). Summil'in bölgedeki diğer Haçlı kalelerine oldukça yakın bir konumda bulunması, burada Ortaçağ'a ait olduğu düşünülen kale kalıntılarına ulaşılması ve nihayet Rodrigo'ya atfedilen kalenin 1137'de inşa edilmiş olduğunun belirtilmesi yazar açısından dikkate değer veriler olarak kabul edilmekte, Summil-Rodrigo özdeşleştirmesini kuvvetli bir ihtimal olarak gündeme getirmektedir (2015, s. 783-801).¹

Ehrlich ayrıca devrin şartlarını göz önünde bulundurarak, kalenin tesisinden sonra Summil çevresinde bir sivil yerleşimin gelişmiş olabileceğini de düşünmektedir. Yazara göre, bu yerleşimin 1185 tarihli bir belgede Blanchegarde ile Galatia arasında bulunduğu belirtilen *Casale Sancti Salvatoris* olma ihtimali vardır. Bununla beraber yerleşimin 1153'te Askalân'ın zaptından sonraki süreçte ve kuvvetle muhtemel Kral Amaury döneminde (1162-1174) gelişmiş olabileceğini de belirtmektedir (Ehrlich 2015, s. 786; krş. Mayer 1964, s. 69).

Ehrlich'in Summil Kalesi hakkındaki görüşlerine kısaca değindikten sonra Lewis ve Birkenfeld'in bu husustaki tespitlerine de yer vermek gerekmektedir. Yazarlar, Kudüs Kralı Foulque döneminde başlayan tahkimat faaliyetlerinin planlı bir abluka sistemi oluşturup oluşturmadığını sorgulamış; bu amaçla Askalân çevresindeki Haçlı tahkimatının konumlarını, yol ağlarını ve özellikle kaleler arasındaki görsel temas kurma imkânlarını görüş alanı analizi yoluyla incelemişlerdir. Bu surette Ibelin, Blanchegarde, Bethgibelin, Gazze ve Summil gibi mevkiilerin birbirleriyle ve Askalân'la görsel bağlantılarını karşılaştırarak, söz konusu noktaların gözetleme, iletişim ve Askalân'dan gerçekleştirilecek askerî hareketlerin denetlenmesindeki muhtemel rollerini değerlendirmişlerdir.

Onların tespitlerine göre, Askalân'ı iç bölgelere bağlayan birden fazla önemli bölgesel yol vardı ve Summil bunlardan biriyle ilişkili kritik bir konumdaydı. Askalân'dan doğuya ilerleyen bir İslâm kuvveti Blanchegarde ile Bethgibelin arasındaki boşluğu kullanarak Bethgibelin yönündeki güzergâha ulaşabilir

1 Ehrlich'in bu konudaki görüşlerinin ayrıntıları çalışmasında yer almaktadır; bununla beraber Rodrigo tarafından inşa ettirildiği söylenen kale Ehrlich'in iddiasının aksine modern Batılı araştırmacıların büyük bir çoğunluğu tarafından Latrun'da bulunan Toron des Chevaliers ile özdeşleştirilmiştir; ancak bu özdeşleştirmenin kesinlik taşımadığını belirtmek gerekir, konu Summil'e ayrıldığı için tartışmanın ayrıntılarına burada yer verilmemiştir bu tartışma Ehrlich'in makalesinde detaylı şekilde ele alınmıştır (2015, s. 783-801). Bununla beraber Rodrigo'nun inşa ettirdiği söylenen kale, Tibnîn Kalesi ile karıştırılmamalıdır.

ve oradan Hebron ile Kudüs istikametine ilerleyip krallığı tehdit edebilirdi. Dolayısıyla Summil Askalân'dan iç bölgelere yönelen kuvvetlerin hareketlerini gözetleme ve gerektiğinde bu hareketlere müdahale etme bakımından stratejik bir öneme sahipti (Lewis ve Birkenfeld, 2023, s. 60). Ayrıca bölgedeki diğer kalelere kıyasla gözetim alanı oldukça genişti ve diğer tahkimatla görsel temas sağlayabilecek bir pozisyonda bulunmaktaydı. Mezkûr verileri dikkate alan araştırmacılar buradaki kalenin Haçlıların Askalân politikası kapsamında inşa edilmiş olabileceğini yüksek bir ihtimal olarak değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda Özellikle Willermus Tyrensis ve Üsâme b. Münkız'ın (ö. 1188) verdiği malumata da dikkat çekmişlerdir. XII. yüzyılın ortalarında Askalân'a gelerek burada Haçlılarla bizzat savaşan Üsâme, çatışmalardan birini aktarırken, krallığın bölgede birbirine yakın mevzilerinin bulunduğunu ve hücum sırasında Haçlı birliklerinin söz konusu mevzilerinden çıkarak Müslümanları takibe aldıklarını belirtmiştir. Yine Willermus Tyrensis de Haçlıların Askalân çevresinde kurdukları kaleler vasıtasıyla organize bir şekilde birleşerek Müslümanlara sıkıntılar verdiklerini aktarmaktadır (Willermus Tyrensis, II, 707-709; Üsâme, 2006, s. 35; Lewis ve Birkenfeld, 2023, s. 68).

Netice itibarıyla Lewis ve Birkenfeld'in çalışmasında Summil, gözetleme, bölgedeki diğer kaleler arasında görsel iletişimin sağlanması ve muhtemel askerî müdahaleler bakımından, Askalân'ın Haçlılar tarafından tecrit edilmesine yönelik sistemin önemli unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Burada devriye gezen süvari birlikleri ile gerektiğinde harekete geçecek bir müdahale kuvvetinin konuşlandırılmış olma ihtimali yazarlara göre oldukça kuvvetlidir. Bununla beraber çalışmada, kalenin konumunun İbelin, Blanchegarde ve Bethgibelin'in konumları dikkate alınarak belirlenmiş olabileceği; dolayısıyla Summil'in bu tahkimat sisteminin daha geç bir aşamasında veya İbelin ile Blanchegarde'in inşasına yakın bir tarihte tesis edilmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Ancak kaleyi kimin inşa ettirdiği hususunu eldeki verilerle kesin olarak belirlemenin güç olduğu da vurgulanmaktadır; bu bakımdan yazarların Ehrlich'in argümanına mesafeli yaklaştıklarını da belirtmek gerekmektedir (Lewis ve Birkenfeld, 2023, s. 72-73).

Kaleye Dair Mevcut Saha Gözlemleri

Lewis ve Birkenfeld'in Summil'de gerçekleştirdikleri ön yüzey araştırmasında kaleye ilişkin tespit ettikleri başlıca arkeolojik ve mimari veriler tablo hâline getirilerek aşağıda gösterilmiştir (2023, s. 58-60)

<i>Genel plan ve büyüklük</i>	Yapının yaklaşık 2.000 m ² alan kapladığı ve 48×42 m ölçülerinde <i>castrum</i> tipi bir kale olduğu değerlendirilmiştir.
<i>Savunma hendeği</i>	Kalenin kuzeyinde kuru bir savunma hendeğinin kalıntıları tespit edilmiştir. Lewis ve Birkenfeld'in güney ve kuzeybatı kesimlerindeki çöküntülerden hareketle hendeğin kalenin diğer taraflarını da çevrelemiş olabileceğini düşünmektedirler.
<i>Kuzey suru</i>	Kuzeydoğu köşesinden batıya doğru 24,5 m uzunluğunda ve mevcut zemin seviyesinden itibaren 5,3 m yüksekliğe kadar korunmuştur.
<i>Kuzey surunun genişliği</i>	Üst kısımda 1,9 m, temel seviyesinde yaklaşık 2,6 m genişliğindedir.
<i>Glacis</i>	Kuzey surunun dördüncü taş sırasından itibaren aşağıya ve kuzeye doğru eğim gösteren bir <i>glacis</i> (talus) bulunmaktadır. Yazarlara göre surun temel seviyesinde genişlemesi bundan kaynaklanmaktadır.
<i>Güney suru</i>	Yalnızca güneydoğu köşesinde korunmuş olup 3,7 m uzunluğunda ve 0,75 m yüksekliğindedir.
<i>Doğu suru</i>	Yalnızca üst kısmı görülebilmektedir.
<i>Batı suru</i>	Kesin hattı belirlenmemektedir. Güney kesiminde ana yapıdan batıya doğru yönelen bir duvarlar kompleksi görülmektedir.
<i>Muhtemel kapı/kapıkule yapısı</i>	Batıdaki duvar kompleksine ait duvarlardan biri 3,2 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Araştırmacılar bu unsurun bir kapı yapısının bulunduğu yere işaret edebileceği fikrindedirler.
<i>Tonozlu mekân</i>	Kuzey surunun batı ucuna doğru 4,7×4,7 m ölçülerinde ve 4 m yüksekliğinde, dikdörtgen planlı tonozlu bir oda korunmuştur.
<i>Gömülü kalıntılar</i>	Mevcut tonozlu odanın altında ve güneyinde ikinci bir tonozlu mekân görülmektedir. Araştırmacılar bundan hareketle yıkıntıların altında en az bir kalıntı seviyesinin daha bulunduğunu kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirmişlerdir.
<i>Topografik konum</i>	Kale, çevresine göre fazla yüksek olmayan bir tepe üzerinde, terk edilmiş Summil köyünün kalıntıları arasında yer almaktadır.

Tablo 1. *Lewis ve Birkenfeld'in ön yüzey araştırmasında Summil Kalesi'ne ilişkin arkeolojik ve mimari tespitler* (geniş bilgi için bkz. Lewis ve Birkenfeld 2023, s. 58-60).

Araştırmacıların tespitleri, Summil'deki yapının belirgin müdafaa unsurlarına sahip geniş ölçekli bir tahkimat olduğunu göstermektedir. Özellikle surların kalınlığı, *glacis* ve yapıyı çevrelediği düşünülen *hendek* ve *kapıkuleye* işaret ettiği düşünülen kalıntılar kalenin savunma niteliğini ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Mevcut veriler yapının niteliği ve ölçeği hakkında önemli bilgiler sunmakla birlikte, bulguların bir ön yüzey incelemesine dayandığını ifade etmek gerekir, ileride bölgede gerçekleşecek kazı çalışmaları kaleye dair bulgu ve değerlendirmeleri genişletebilir. Diğer yandan, çalışmada kalenin inşa tarihini kesin olarak belirleyebilecek stratigrafik verilerden veya tarihlendirilebilir arkeolojik buluntulardan söz edilmediğini hususunu da belirtmek gerekir; mezkûr sebeple yapının hangi tarihte ve kim tarafından inşa edildiği sorularına kesin bir cevap verebilmek şu an için mümkün görünmemektedir.

Sonuç

Araştırmacıların tespitleri birlikte değerlendirildiğinde, Ehrlich ile Lewis ve Birkenfeld'in çalışmalarının, Summil'in tarihsel kimliğinin tespitinde farklı hareket noktalarına sahip olduğu görülmektedir.

Ehrlich, *Chronica Adefonsi Imperatoris*'te Rodrigo González'in inşa ettirdiği bildirilen kaleyi Summil ile özdeşleştirmekte ve bu görüşünü kalenin konumu, çevredeki diğer Haçlı tahkimatına yakınlığı, söz konusu mevkide Ortaçağ'a ait bir kalenin varlığı ve yerleşime ilişkin toponimik değerlendirmeler üzerinden temellendirmektedir. Böylece Summil'deki yapıyı Foulque'un Askalân'a yönelik siyaseti içerisinde yaklaşık 1137'ye tarihlenebilen bir bağlama yerleştirmektedir. Ancak bu verilerin birbiriyle uyumlu olması, söz konusu özdeşliği tek başına kanıtlamamaktadır. Kronik, kalenin Summil'de bulunduğunu belirtmediği gibi, mevcut kalıntıları 1137 yılına veya Rodrigo González'e doğrudan bağlayan kesin ve tarihlendirilebilir bir veri de henüz ortaya konulmuş değildir. Benzer bir ihtiyat Ehrlich'in Summil çevresinde geliştiğini düşündüğü sivil yerleşimi *Casale Sancti Salvatoris* ile özdeşleştirmesi bakımından da gereklidir.

Lewis ve Birkenfeld ise meseleye mekânsal analiz açısından yaklaşmaktadır. Gerçekleştirdikleri ön yüzey araştırması, Summil'de yaklaşık 2.000 m²'lik, hendek, kalın surlar ve glacis gibi belirgin savunma unsurlarına sahip önemli bir tahkimatın bulunduğunu ortaya koymuştur. Görüş alanı analizleri ise Summil'in bölgedeki diğer Haçlı kaleleriyle görsel bağlantı kurmaya ve Askalân'dan iç bölgelere yönelen askerî hareketlerin izlenmesine elverişli bir konumda yer aldığını göstermektedir. Bu tespitler oldukça değerlidir; zira Haçlıların Summil'de bir kale inşa etmiş olma ihtimalini anlamlı kılmaktadır.

Netice itibarıyla, Ehrlich'in çalışması Summil'deki tahkimatın tarihsel kimliğine ilişkin bir öneride bulunurken, Lewis ve Birkenfeld'in araştırması yapının askerî işlevini ve bölgesel tahkimat sistemi içerisindeki muhtemel yerini daha belirgin hâle getirmiştir. Her iki çalışma birlikte değerlendirildiğinde, Summil'deki kalenin Askalân ile Kudüs Krallığı'nın iç bölgeleri arasındaki askerî coğrafya bakımından önemli bir konuma sahip olduğu kuvvetle söylenebilir. Buna karşılık yapının kesin inşa tarihi ve kurucusu doğrudan arkeolojik veya yazılı kanıtlar ortaya konulmadıkça açık bir araştırma problemi olarak kalmaktadır.

KAYNAKÇA

- Benvenisti, M. (1970). *The Crusaders in the Holy Land*. New York: The Macmillan Company.
- Boas, A. J., & Maeir, A. M. (2009). "The Frankish Castle of Blanche Garde and the Medieval and Modern Village of Tell es-Safi in the Light of Recent Discoveries". *Crusades*, 8 (1), 1-22.
- Chronica Adefonsi Imperatoris*. (1990). (E. Falque, J. Gil ve A. Maya Sánchez, Ed. *Chronica Hispana saeculi XII*, Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis 71) Turnhout: Brepols.
- Conder, C. R., & Kitchen, H. H. (1883). *The Survey of Western Palestine*. Vol. 2. London: Palestine Exploration Fund.
- Ehrlich, M. (2015). "The Lost Castle of Count Rodrigo González". *Anuario de Estudios Medievales*, 45(2), 783-801.
- Guérin, H., V. (1869). *Description Géographique, Historique et Archéologique de la Palestine*, Vol. 2., Paris.
- Hoch, M. (1992). "The Crusaders' Strategy against Fatimid Ascalon and the "Ascalon Project" of the Second Crusade". *The Second Crusade and the Cistercians*, New York: Palgrave Macmillan US. 119-128.
- Kennedy, H. (1994). *Crusader Castles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kedar, B. Z. (2023). "In search of Ibelin Castle: Experimenting with Non-Destructive Archaeology". *Exploring Outremer Volume II*. London & New York: Routledge, 2023. 5-28.
- Lewis, R. & Birkenfeld, M. (2023). "Keeping the Hydra in Its Cave Viewshed Analysis and the Frankish Blockade of Fātimid Ascalon (1132-1153)". *Exploring Outremer Volume II*. London & New York: Routledge. 48-73.
- Mayer, H. E. (1964), Sankt Samuel auf dem Freudenberge und sein Besitz nach einem unbekannten Diplom Königs Balduins V, "Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken" 44, 35-71.
- Pringle, D. (1997). *Secular Buildings in the Crusader Kingdom of Jerusalem: An Archaeological Gazetteer*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Runciman, S. (2019). *Haçlı Seferleri Tarihi*. 2, (F. Işıltan, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tibble, S. (2020). *The Crusader Strategy: Defending the Holy Land*. New Haven & London: Yale University Press.

Üsâme b. Münkız (2006). *İbn Münkız Haçlılara Karşı* (Selahattin Hacıoğlu, Çev.). İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.

Willermus Tyrensis (1986). *Chronicon*, ed. R. B. C. Huygens, Turnhout: Brepols.

Selçuklu Dönemi Rey Şehri'nde Tekstil, Ticaret ve İktidar

“*Esra Çıplak*¹”

¹ Dr. Öğr. Üyesi Esra Çıplak, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muş/Türkiye, e.ciplak@alparslan.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-4577-3026>

Selçuklu hâkimiyet alanı, Çin sınırlarından Anadolu ilerine, Aral Gölü ve Kafkaslardan Hindistan, Kızıldeniz ve Mısır'a kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsamakta ve Orta ağ İslâm dünyasının ekonomik ve kültürel dokusunu belirleyen temel çerçeveyi oluşturmaktadır (Özgüdenli, 2022). Bu geniş coğrafya, Doğu ile Batı arasındaki tarihî ticaret yollarının kesişme noktalarını içermesi nedeniyle yoğun bir ekonomik ve kültürel dolaşıma sahne olmuştur. Ticaret güzergâhlarının güvenliğinin sağlanması, şehirleşme sürecini hızlandırmış; ticaret merkezlerinin gelişmesini ve zanaatkâr üretiminin yaygınlaşmasını mümkün kılmıştır.

Selçuklu ekonomik düzeni, tarımsal üretim, ticaret ve zanaat temelli imalat faaliyetleri üzerine kuruludur. Tekstil üretimi bu üç alanın kesişiminde yer alarak ekonomik yapı içinde belirgin bir ağırlık kazanmıştır. Dokuma ürünleri, gündelik kullanımın ötesinde mali ve idarî işleyişin parçası hâline gelmiş; vergi tahsilinde, diplomatik armağan dolaşımında ve taşınabilir değer unsuru olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda dokuma üretimi, Selçuklu toplumunda üretim ile dolaşım ekonomisi arasında kurucu bir bağ işlevi görmüştür. İpek, yün, pamuk ve keten gibi hammaddelerle üretilen dokumalar, yüksek katma değerli mallar arasında yer almış; özellikle ipekli kumaşlar, teknik nitelikleri ve işçilik kalitesi sayesinde uzun mesafeli ticaret ağlarında talep görmüştür. İran sahası, gelişmiş ipek dokuma üretimi sayesinde Akdeniz ve Yakın Doğu pazarlarına yönelik başlıca tedarik alanlarından biri hâline gelmiştir. Bu üretim kapasitesi, Selçuklu ticaretinin bölgesel ve uluslararası dolaşımında tekstili merkezî bir konuma taşımıştır (Al Sayegh, 2023, s. 2-4).

Anadolu Selçuklu sahasında tekstil üretimi, ekonomik işlevleri kadar siyasi temsil ve toplumsal hiyerarşiyle kurduğu ilişki üzerinden de anlam kazanmıştır. Kumaş türleri, desen tercihleri ve kullanım alanları, tekstilin statü göstergesi olarak değerlendirilmesini sağlamış; bu üretim alanı estetik bir unsur olmanın ötesinde görsel ve sembolik bir iletişim aracı hâline gelmiştir. Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri* adlı çalışmasında dönemin kumaşlarını minyatür, çini, taş kabartma ve metal eserler üzerindeki tasvirler aracılığıyla incelemektedir. Bu çalışma, Anadolu Selçuklu tekstilinin çeşitliliğini ve kullanım alanlarını somut verilerle ortaya koymaktadır (Süslü, 2007, s. 10-12). Bu çerçevede tekstil, Selçuklu dünyasında ekonomik değer, toplumsal anlam ve kültürel temsilin kesiştiği bir üretim alanı olarak değerlendirilmelidir. Dokuma ürünleri, üretim teknikleri, ticari dolaşımı ve sembolik kullanımlarıyla Selçuklu toplumunun maddi ve görsel kültürünü biçimlendiren unsurlar arasında yer almıştır.

İkta sistemi, Selçuklu iktisadî yapısında askerî ve idarî bir mekanizma olarak uygulanmıştır. Bu çerçevede ikta sistemi, dokuma sektörünün doğrudan üretim aşamasından ziyade arka plandaki yapısal koşulları şekillendirerek belirleyici bir katkı sunmuştur. İkta sahiplerinin tasarrufları altındaki topraklarda tarımsal üretimi teşvik etmeleri, pamuk ve yün gibi temel ham-

maddelerin miktarını ve niteliğini artırmıştır. Sulama sistemlerine yapılan yatırımlar, tarım alanlarının genişlemesini sağlayarak dokuma üretiminin hammadde tedarikini güvence altına almıştır. Bu üretim artışı, şehir merkezlerinde dokuma atölyelerinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamış; dokumacılığı önemli bir iktisadî faaliyet alanı hâline getirmiştir. Söz konusu gelişmeler, Selçuklu şehirlerinde ekonomik canlılığı artırırken dokuma sanayisini devletin ekonomik yapısında öne çıkan sektörlerden biri konumuna taşımıştır (Dinç, Sayın & Halov, 2012, s. 108).

Tekstil üretimi ve dokuma kültürünün gelişiminde belirli şehirler, uzmanlaşmış atölyeleri ve ticaret ağlarıyla öne çıkan merkezler hâline gelmiştir. Selçuklu çağında bölgenin ticari portföyünde çeşitli kumaşlardan söz edilmektedir. Musul'da üretilen ince pamuklu müslinler, Bağdat'ta dokunan altın işlemeli ipek bağdadî ve sıklâtûn türleri ile Kûfe menşeli kufiye mendilleri, çağdaş kaynaklarda nitelikleriyle anılan başlıca ürünler arasında yer alır (Kajaji, 2002, s. 95). Bu kumaşlar, yerel üretim geleneklerinin teknik bilgi birikimini ve hammaddeye erişim imkânlarını yansıtan somut örneklerdir. Müslin, incelik ve hafifliğiyle; mihmeli, yumuşak dokusu ve hacmiyle; sıklâtûn ise ağırlığı, parlak yüzeyi ve resmî kullanım bağlamıyla ayırt edilen kumaş türleri olarak tanımlanmaktadır. Sıklâtûn, çözüğü ipek, atkısı pamuk olan mulahham dokuma tekniğiyle üretilmiştir. Bu kumaş türünün süslemelerinde ince altın teller kullanılmıştır. Yüksek maliyetleri nedeniyle bu tür kumaşlar çoğunlukla yöneticilere ve yabancı hükümdarlara sunulan hil'atler arasında yer almıştır (Kajaji, 2002, s. 92). Bağdat'ta kumaş üretimiyle tanınan Atâbiyye Mahallesi'nde pamuk ve ipek ipliklerinden dokunan çizgili kumaşlar üretilmiş; Tüsteriler Mahallesi'nde dokunan ürünler ise "tüsterî kumaşlar" adıyla bilinmiştir (Kajaji, 2002, s. 95). Bağdat'ta ipekli dokuma üretimi, Orta Çağ boyunca yüksek bir teknik düzeye ulaşmış ve "Bağdâdî" adıyla bilinen özel ipekli kumaş türleriyle tanınmıştır. Kuş ve hayvan figürleriyle, altın ve gümüş ipliklerle zenginleştirilen bu dokumalar, ağırlıklı olarak resmî giysiler ve saray çevresine yönelik kullanım için üretilmiştir. Büyük Selçuklular devrine ait, Londra'da Victoria and Albert Museum'da sergilenen 12. yüzyıla tarihlenen ipekli bir kumaş parçası, bu dönemin günümüze ulaşan en erken ve seçkin örnekleri arasında yer almaktadır. Bağdat'ta dokunduğu anlaşılan kırmızı zeminli bu kumaşın üzerindeki madalyonlarda hayat ağacı, iki tarafında ejder kuyruklu, kanatlı aslan ve kuş figürleri görülmektedir. Madalyonun bordürüne ayrıca kartal ve grifon figürleri işlenmiştir (Önder, 2002, s.260).

Orta Çağ İslâm dünyasında tekstil üretimi coğrafî, ekonomik ve beşerî unsurların birlikte şekillendirdiği bir faaliyet alanı olarak görülmektedir. İran sahası, bu üretim coğrafyası içinde özellikle yünlû ve ince dokumalarıyla öne çıkmış; Horasan havzası, teknik uzmanlaşmanın belirginleştiği başlıca bölgelerden biri olmuştur. 11. ve 12. yüzyıllarda Selçuklu yönetimi altında kalan bu alanlarda sağlanan siyasi istikrar, üretim faaliyetlerinin süreklilik

kazanmasını sağlamış; dokumacılık, şehir ekonomilerinin kalıcı unsurları arasında yerini almıştır (Bûrûnah, 2017, s. 35-37). Zanaatkârlığın yoğunlaştığı şehirlerde dokuma üretimi, hammadde temini ile yerel teknik bilgi birikiminin birleştiği bir yapı üzerinde yükselmiştir. Yünlü kumaşlar başta olmak üzere farklı mensucat türleri üretilmiş; bu ürünler bölgesel ticaret ağları aracılığıyla çevre merkezlere ulaştırılmıştır. İran şehirlerinin ekonomik profili içinde tekstil süreklilik arz eden ve düzenli üretim döngülerine sahip bir faaliyet alanı olmuştur (Bûrûnah, 2017, s. 35).

Selçuklu döneminde Rey, Horasan ile Irak arasındaki geçiş sahasında yer alan önemli bir şehir olarak bu üretim coğrafyasının doğal bir parçasıdır. Yâkût el-Hamevî'nin şehir tasvirlerinde Rey'e doğrudan ve ayrıntılı biçimde yer verilmemekle birlikte, İran sahasındaki yerleşimlerin dokuma üretimiyile ilişkilendirilmesi Rey'in de bu ekonomik yapı içinde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Yâkût'un şehirleri tanıtırken üretim türlerini, ticari nitelikleri ve ün kazanmış ürünleri esas alan yaklaşımı, Rey'in tekstil faaliyetleri bakımından bölgesel bütünlük içinde ele alındığını göstermektedir. Kısaca Yakut'un eserinde Rey, Selçuklu coğrafyasında bölgesel üretim düzeni içinde tutarlı ve işlevsel bir unsur olarak konumlanmaktadır (Yâkût el-Hamevî, 1977, c. 1, s. 6-10; Bûrûnah, 2017, s. 16-17).

Selçuklu şehir ekonomilerinin ayırt edici özelliklerinden biri yerel üretimin bölgesel dolaşıma dâhil edilmesidir. Rey'in bulunduğu coğrafya, bu dolaşımın kavşak noktalarından biri olarak hem iç hem de dış pazara yönelik dokuma üretimini mümkün kılmıştır. Bu durum, Rey ve çevresindeki tekstil faaliyetlerinin sürekliliğini ve ekonomik işlevini açıklayan temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmelidir (Bûrûnah, 2017, s. 35-36).

Rey'in Ticaret ve İpek Yolu'ndaki Yeri

İlk ve Orta Çağ'da Çin ile Orta Doğu ve Batı arasındaki ticari ilişkilerin ana omurgasını oluşturan İpek Yolu, adını bu geniş ticaret ağının temel metallerinden biri olan ipekten almıştır. Ana kara güzergâhı, Çin'den Orta Asya ve İran üzerinden Mezopotamya'ya uzanmakta; buradan Akdeniz kıyısındaki Antakya ve Sur limanlarına bağlanmaktadır (Bozkurt, 2000, s. 369). Bu hat, yalnızca malların taşındığı bir ulaşım güzergâhı değil, üretim, değişim ve yeniden dağıtım süreçlerinin örgütlendiği çok katmanlı bir ticaret sistemi niteliği taşımıştır.

Bu ticaret sistemi içinde Rey, Selçuklu döneminde belirgin ve merkezî bir ağırlık kazanmıştır. Başkent statüsü, Rey'i siyasî ve idarî faaliyetlerin yoğunlaştığı bir merkez hâline getirirken, mevcut ticaret altyapısının daha etkin biçimde işlenmesini de sağlamıştır. Şehrin Doğu ile Batı arasındaki ana ticaret güzergâhları üzerinde yer alması, Rey ekonomisini sürekli bir hareketlilik içinde tutmuş; bu hareketlilik içinde tekstil üretimi, şehrin ayırt edici iktisadî unsurlarından biri olarak öne çıkmıştır. Dokuma faaliyetleriyle ortaya çıkan

katma değer, şehirdeki ticari canlılığı desteklemiş ve Rey'i İpek Yolu ticaretinde işlevsel bir merkez konumuna taşımıştır.

İpek Yolu'nun Rey'e ulaşan kesimi, şehir merkezinde dallanarak farklı yönlerle açılan karmaşık bir kara ticaret ağı oluşturmuştur. Hişâm (Horasan) Kapısı'ndan kente giren ana hat, bir koluyla Bâtân Kapısı üzerinden Cibâl, Irak ve Hemedan yönüne ilerlemiş; diğer kol Sîn Kapısı'ndan geçerek İsfahan ve Şiraz güzergâhını izlemiştir. Kûhkin, Belisân ve Dolap kapılarından çıkan yollar ise kuzey ve kuzeybatı yönünde uzanmıştır. Bu yol ağı, Rey'i bölgesel ve uzun mesafeli ticaretin düzenlendiği bir merkez hâline getirmiştir (ibn Fakîh, 1967, s. 270).

Bu çok yönlü ulaşım sistemi, şehrin ticari hacmini doğrudan etkilemiş ve Rey'e farklı coğrafyalardan çeşitli malların ulaşmasını sağlamıştır. Anadolu, Yunan ve Mezopotamya menşeli kervanlar ile Çin, Hindistan ve Orta Asya'dan gelen ticaret kabileleri Rey üzerinden geçmiştir (Bausani, 1975, s. 86). Çin kaynaklı ham ipek, kâğıt ve tarçın ile Hindistan'dan getirilen ipek, baharat ve değerli taşlar Rey'de toplanmış; inci, dokuma ürünleri, İran halıları, Kızıldeniz mercanları ve Anadolu'nun işlenmiş derileri ise buradan doğuya sevk edilmiştir. Bu çift yönlü ticaret trafiği, Rey'in uluslararası ticaret ağındaki işlevini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Ticari yapının sürekliliğinde, özellikle Yahudi tüccar gruplarının oynadığı rol dikkat çekmektedir. ibn Fakîh, Rey'i "Bâbü't-tüccâr" olarak nitelendirirken, Rahdâniyye adıyla bilinen bu tüccarların çok dilli iletişim ağlarına sahip olduklarını aktarmaktadır. Rumca, Farsça, Arapça, Frenkçe, Slavca ve İspanyolca gibi dilleri kullanabilmeleri, farklı ticaret çevreleriyle kurdukları ilişkilerin etkinliğini artırmıştır (İbn Fakîh, 1967, s. 270; Ağarı, 2002, s. 260).

Kaynaklar, Ermenistan, Azerbaycan, Hazar çevresi ve Horasan ticaretinin büyük ölçüde Rey merkezli olarak yürütüldüğünü göstermektedir. Deniz ticaretiyle bağlantılı Yahudi tüccarlar, Doğu ile Batı arasında düzenli bir dolaşım sistemi kurmuş; deniz yoluyla elde edilen mallar Çin'e kadar ulaştırılmıştır. Tarçın, tekstil ürünleri ve Çin menşeli eşyalar, büyük nehirler aracılığıyla batıya taşınmış; bu mallar Antakya ve Bağdat üzerinden yeniden Rey'e ulaşmıştır (ibn Fakîh, 1967, s. 270). Bu dolaşım, Rey'i Orta Asya, Kafkasya ve Horasan tüccarları için merkezi bir ticaret alanına dönüştürmüştür.

Rey'in ticari önemi, farklı kültürel ve yazılı geleneklerde de vurgulanmıştır. Yahudi kutsal metinlerinde şehrin "yeryüzünün kapılarından biri" olarak tanımlanması, Rey'in ticaretle özdeşleşen kimliğini yansıtmaktadır. İslâm coğrafya literatüründe de benzer bir vurguya rastlanmaktadır. *Ahse-nü't-tekâsim*'de Rey, Rakka, Semerkand ve Dımaşk ile önde gelen ticaret merkezleri arasında sayılmış; şehirdeki ekonomik faaliyetlerin sağladığı fayda özellikle vurgulanmıştır (Makdisî, s. 574). *Hudûdu'l-âlem*'de Rey'deki tüccar yoğunluğuna dikkat çekilmesi, şehrin ticari canlılığının çağdaş gözlemciler

tarafından da kabul edildiğini göstermektedir (Minorsky, 1970, s. 132).

Selçuklu döneminde başkent statüsü kazanılması, Rey'in mevcut ticaret altyapısını daha işlevsel hâle getirmiş; şehir, bölgesel ticaret ağlarının düğümlendiği bir merkez niteliği kazanmıştır (Turan, 2013, s. 113-114). Bu bütüncül yapı, Rey'i Orta Çağ ticaret sistemi içinde süreklilik gösteren ve çok yönlü bir ekonomik odak hâline getirmiştir.

Tarihî İpek Yolu'nun ana kara güzergâhları üzerinde, verimli bir ova içerisinde konumlanan Rey, İslâm öncesi dönemlerden itibaren İran sahasının önde gelen yerleşim ve ticaret merkezleri arasında yer almıştır. Şehrin ekonomik yapısı, özellikle Sâsânî döneminde belirginleşen dokuma üretimi etrafında şekillenmiş; bu üretim faaliyeti İslâmî dönem boyunca kesintisiz biçimde varlığını sürdürmüştür. Uzun süreli bu üretim geleneği Rey'i bölgesel ölçekte tanınan bir imalat merkezi hâline getirmiştir. Bu tarihsel birikim üzerine eklenilen Selçuklu yönetimi, şehrin işlevsel konumunu daha da belirginleştirmiştir. Tuğrul Bey'in Rey'i başkent olarak tercih etmesi, şehirde idarî yapılanmanın yoğunlaşmasına yol açmış; mali kaynaklar, nüfus ve nitelikli iş gücü Rey'e yönelmiştir. Bu süreç, mevcut ekonomik altyapının genişlemesine ve üretim kapasitesinin artmasına zemin hazırlamıştır. Böylece Rey, yalnızca siyasi bir merkez olarak değil, ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı bir şehir olarak da dönüşüm geçirmiştir (Aylar-Hassani, 2021, s. 4-5).

Rey'in Horasan'dan Irak'a, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan ticaret yollarının kesişim noktasında yer alması bu dönüşümün maddi temelini güçlendirmiştir. Selçuklu döneminde şehir, idarî işlevleriyle birlikte üretim ve ticaret faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir merkez kimliği kazanmıştır. Seramik ve metal işçiliği gibi zanaat alanları gelişirken, tekstil üretimi şehir ekonomisindeki ayrıcalıklı konumunu korumuştur. Dönemin kaynakları, Rey'i nitelikli ve değerli dokumaların üretildiği başlıca şehirlerden biri olarak tanımlar. Burada üretilen kumaşlar, yerel pazarlarda dolaşıma girmiş; uzun mesafeli ticaret ağları aracılığıyla farklı bölgelere ulaştırılmıştır. Bu çerçevede Rey, Selçuklu döneminde önceki üretim birikimini muhafaza eden; başkent statüsünün sağladığı imkânlarla üretim ve ticaret kapasitesini genişleten bir şehir profili sergilemiştir. Süreklilik ile dönüşümün birlikte işlediği bu yapı, Rey'i Orta Çağ İran coğrafyasının en canlı ekonomik merkezlerinden biri hâline getirmiştir (Al Sayegh, 2023, s. 11-12).

Başkent statüsünün kazanılması, Rey'in üretim yapısını niteliksel açıdan dönüştürmüştür. Saray çevresi, bürokratik yapı ve diplomatik temasların ihtiyaçları, özellikle giysi ve değerli kumaş üretiminde yoğun bir talep oluşturmuştur. Bu talep, mevcut atölyelerin kapasitesinin artırılmasını ve üretimin daha örgütlü bir yapıya kavuşmasını beraberinde getirmiştir. Rey'in Horasan, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'ya uzanan ticaret yolları üzerindeki konumu, ipek, pamuk ve yün gibi hammaddelerin teminini kolaylaştırmış; dokuma

ürünlerinin farklı bölgelere dağıtımını hızlandırmıştır. Bu koşullar altında Rey, Selçuklu hâkimiyeti süresince bölgesel bir üretim merkezinin ötesine geçerek devletin ekonomik ve temsil gücünü yansıtan başlıca dokuma odaklarından biri hâline gelmiştir (Turan, 2013, s.56-57, 113-114).

Rey, tarihsel üretim geleneği, merkezî siyasi konumu ve ticaret yolları üzerindeki coğrafi avantajları sayesinde Selçuklu dünyasında öne çıkan tekstil üretim ve ticaret merkezleri arasında yer almıştır. Şehirde gündelik kullanıma yönelik dokumaların yanı sıra, Rey menşeli lüks ipekli *Râzî* kumaşlar, karakteristik renkleriyle tanınan pamuklu *Münir* dokumalar ve nitelikli yünlü *Tâylasân* (Bakır, A. (2000, s. 772) türleri üretilmiştir. Bu çeşitlilik, Rey'de dokuma üretiminin ileri düzeyde bir teknik uzmanlaşma ve iş bölümüne dayandığını göstermektedir.

Saray denetimi altında faaliyet gösteren dârû't-tırâz atölyelerinde dokunan ve sultanın adı ile unvanlarını taşıyan resmî kumaşlar, devlet otoritesinin maddi temsiline hizmet eden seçkin ürünler arasında yer almıştır (ibn Haldun, 2007, 1, s. 673) Gelişmiş dokuma ve boyama teknikleri, Rey tekstillerinin hem yerel tüketimde hem de uzun mesafeli ticarete tercih edilmesini sağlamıştır. Bu nitelikler, Rey'i Selçuklu döneminde tekstil üretiminin teknik, ekonomik ve sembolik boyutlarının kesiştiği merkezlerden biri hâline getirmiştir.

Orta Çağ coğrafya ve iktisat literatüründe Rey, özellikle ipekli ve ince dokuma kumaşlarıyla tanınan şehirler arasında zikredilmektedir. Yâkût el-Hamevî, İran sahasındaki yerleşimleri değerlendirirken Rey'i, nitelikli üretimin yoğunlaştığı merkezler arasında konumlandırmakta; bu şehirlerde dokumacılığın ekonomik hayatın süreklilik gösteren unsurlarından biri olduğunu belirtmektedir (Yâkût el-Hamevî, 1977, c. 1, s. 6-10). Bu tespitler, Rey'de tekstil üretiminin geçici ya da tali bir faaliyet olmadığını, şehir ekonomisinin yapısal bileşenleri arasında yer aldığını ortaya koymaktadır.

Yazılı kaynaklar, Rey'de üretilen kumaşlar arasında ipekli dokumalar, süslü dibâc türleri ve ince bezlerin bulunduğunu göstermektedir. Dibâc, genellikle ipek esaslı, desenli ve yüksek nitelikli bir kumaş türü olup İran sahasında sınırlı sayıda merkezde üretilmiştir. Rey'in bu üretim merkezleri arasında anılması, şehirde dokuma teknolojisinin ileri bir düzeye ulaştığını göstermektedir. Söz konusu kumaşların özellikle şehirli tüketim çevrelerinde ve bölgesel ticaret ağları içinde dolaşıma girdiği anlaşılmaktadır (Dozy, 1845, s. 144-146). Bu üretim yapısı, Rey'de tekstili siyasi temsil ve toplumsal hiyerarşiyle ilişkili bir konuma da taşımıştır. Saray çevresi, idarî elit ve diplomatik temaslar için üretilen dokumalar, statü göstergesi olarak ağa girmiştir. Ticaret aracılığıyla Horasan, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'ya taşınan bu ürünler, Selçuklu hâkimiyet sahasında ortak bir görsel ve maddi dilin oluşmasına katkı sağlamıştır. Böylece Rey dokumaları, üretim sü-

reçlerinden tüketim biçimlerine uzanan geniş bir bağlam içinde Selçuklu düzeninin ekonomik kapasitesini ve estetik yönelimlerini yansıtan somut unsurlar hâline gelmiştir.

Rey Şehri’nde Ticaret ve Tekstil Faaliyetleri

Orta Çağ İslâm coğrafyasında Rey, İran platosunun önde gelen ekonomik merkezlerinden biridir. Şehir, Horasan ile Irak arasındaki ana ticaret yolları üzerinde yer alması sayesinde hem bölgesel hem de uzun mesafeli ticaret ağlarına dâhil olmuştur. Bu konum, Rey’i idarî bir merkez olmanın yanı sıra üretim, ticaret ve dağıtım işlevlerinin yoğunlaştığı bir odak hâline getirmiştir (Le Strange, 2015, s. 260-261). Şehirde tekstil üretiminin ulaştığı düzey, kentin sahip olduğu doğal kaynaklar, yerleşik tedarik ilişkileri ve uzmanlaşmış iş gücünün birlikte işlemesiyle şekillenmiştir. Hammadde temininden üretim sürecine uzanan bu yapı, atölyelerin örgütlenmesi ve teknik bilgi birikimiyle desteklenmiştir. Rey’in ticaret yolları üzerindeki konumu, ipek, pamuk ve yün gibi temel hammaddelerin düzenli biçimde temin edilmesini sağlamış; bu süreklilik, üretimin ölçeğini ve niteliğini belirlemiştir. Böylece şehir, dokuma üretimini besleyen ekonomik, toplumsal ve teknik unsurların bütünleştiği bir altyapıya kavuşmuştur. Le Strange’a göre özellikle dokuma ve tekstil üretimiyle tanınan şehirler arasında burası öne çıkmıştır. Şehirde üretilen ipekli ve yünlü kumaşlar hem yerel pazarlarda hem de Horasan ve Irak gibi uzak bölgelere yönelen ticarete önemli bir paya sahip olmuştur. Rey kumaşlarının kalite ve çeşitliliği, şehrin ticari itibarını belirleyen unsurlar arasında yer almıştır (Le Strange, 2015, s. 262). Dokumacılık ve tekstil ticareti, Rey ekonomisinde ciddi bir paya sahip olup (Vehîbî, 2004, s. 240-255) bu üretimi destekleyen yan faaliyetler de dikkat çekicidir. Özellikle kumaş boyamacılığında kullanılan hammaddelerin temini ve işlenmesi, şehirde belirgin bir meslekî uzmanlaşmaya yol açmıştır. Boyacılar, işin ustaları ve tüccarlar arasında kurulan iş bölümü, üretim sürecinin düzenli ve denetlenebilir biçimde işlenmesini sağlamıştır. Bu yapı, örgütlü ve teknik açıdan gelişmiş bir üretim merkezi yapısı olarak tespit edilmiştir (Le Strange, 2015, s. 262-263). Şehrin ticari canlılığı, pazarların düzeni ve ticaret yollarıyla kurduğu güçlü bağlantılar sayesinde süreklilik kazanmıştır. Rey’de çarşılar, belirli meslek gruplarına göre ayrılmış; dokumacılar ve kumaş tüccarları kendilerine tahsis edilen alanlarda faaliyet göstermiştir. Bu düzen, üretim ve ticaretin kurumsallaşmış bir çerçevede yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Horasan bölgesindeki diğer şehirler arasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olurken ticaret ile de ekonomik refahını uzun süre korumuştur (Le Strange, 2015, s. 263).

Rey’de ekonomik faaliyetlerde ticaretten sonra dokumacılık, köklü ve yaygın faaliyetlerden biri olarak öne çıkmıştır. İbn Fakîh, Rey halkını “*ışıltil elbiseler üreten*” bir topluluk olarak tanımlarken, şehirde yün ve pamuktan nitelikli kumaşların dokunduğunu özellikle belirtmektedir (İbn Fakîh, s. 270).

el-Makdisî, Rey’de dokuma tezgâhlarının yaygınlığını, pazarların canlılığını ve tekstil ürünlerinin bolluğunu kaydederken; Yâkût el-Hamevî, Rey menşeli kumaşların çevre bölgelere ihraç edildiğini ve şehrin sanayiyle tanınan yerleşimler arasında yer aldığını ifade etmektedir (el-Makdisî, 1906, s. 374-376; Yâkût el-Hamevî, 1977, c. 3, s. 16). Kazvîni de Rey’in ekonomik canlılığını aktarırken dokumacılığı şehirde öne çıkan sanayi kolları arasında zikretmektedir (Kazvîni, s. 391-392). Bu kaynaklar birlikte değerlendirildiğinde, Rey’de dokumacılığın yerel ihtiyaca yönelik sınırlı bir faaliyet olmadığı; uzmanlaşmış üretim biçimleriyle şehir ekonomisinin temel bileşenlerinden biri hâline geldiği anlaşılmaktadır. Selçuklu döneminde başkent statüsü kazanılması, bu üretim geleneğini kesintiye uğratmamış aksine Rey’in dokuma alanındaki tanınırlığını bölgesel ölçekte daha görünür kılmıştır (Turan, 2013, s. 117).

Dokuma Üretiminde Hammaddeler

Rey’de tekstil sanayisinin sürekliliği, yerel üretim alanları ile uzak coğrafyalar arasında kurulan düzenli tedarik ilişkilerine dayanan geniş bir hammadde çeşitliliği üzerinden şekillenmiştir. Şehrin yakın çevresinden sağlanan yün ve pamuk, üretimin istikrarlı biçimde sürdürülmesini mümkün kılar; uzun mesafeli ticaret yoluyla temin edilen ipek gibi değerli hammaddeler, daha nitelikli dokumaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu çift yönlü tedarik yapısı, Rey atölyelerinin hem gündelik kullanıma yönelik ürünleri hem de saray çevresine hitap eden seçkin dokumaları üretebilmesini sağlamış; üretimin ölçeği ve niteliği bu denge içinde korunmuştur. Rey’de tekstil üretimi, ağırlıklı olarak yün, pamuk ve ipek esaslı hammaddelere dayanmaktadır. Şehrin hinterlandında yer alan yaylak ve kışlak alanlar, yün üretimini desteklemiş; bu durum yünlü dokumaların şehir ekonomisinde yaygınlık kazanmasına katkı sağlamıştır. Pamuklu kumaşlar ise daha çok gündelik kullanım ve iç pazar taleplerine yönelik olarak üretilmiştir (Vehîbî, 2004, s. 243). Bu ayırım, Rey’de dokuma üretiminin farklı toplumsal kesimlerin ihtiyaçlarına göre çeşitlendiğini göstermektedir.

Bitkisel Hammaddeler

Pamuk, Rey ve çevresinin sahip olduğu coğrafi ve iklimsel koşullar sayesinde düzenli biçimde yetiştirilen temel hammaddelerden biri olmuştur. Yerel kaynaklar, bölgede nitelikli pamuğun geniş ölçekte üretildiğini; bu hammaddenin şehirdeki dokuma atölyelerinin ihtiyacını karşıladığı gibi Bağdat ve Azerbaycan gibi merkezlere de sevk edildiğini göstermektedir (ibn Havkal, t.y.). Pamuk bu dolaşımında şehrin bölgesel ölçekte bir hammadde temin ve dağıtım noktası olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Tekstil üretiminde boyama ve terbiye süreçleri, teknik ve estetik açıdan belirleyici bir aşama oluşturmıştır. Bu işlemler için gerekli olan bol su, Rey’in doğal su kaynakları sayesinde düzenli biçimde sağlanabilmiştir. Bölgede yetiştirilen safran ve çivit otu gibi bitkiler, doğal boya üretiminin yerel temelini oluştur-

muştur. Kök boyadan elde edilen kırmızı tonları, çivit kaynaklı lacivertler, safran kökenli sarılar ve sumak temelli renkler, Rey dokumalarında tercih edilen karakteristik renk düzenini belirlemiştir (Bakır, 814-817).

Hayvansal Hammaddeler

İpek, saray çevresi ve seçkin tüketim için üretilen tekstillerin başlıca hammaddesini oluşturmuştur. Rey'in İpek Yolu üzerindeki konumu, Çin ve Orta Asya menşeli ham ipeğin yanı sıra Horasan ve Mâverâünnehr kaynaklı nitelikli ipeklere düzenli erişimi mümkün kılmıştır. Bu erişim, şehrin ipeği yalnızca aktaran bir durak olmaktan çıkarak işleyen ve dönüştüren bir üretim merkezi hâline gelmesini sağlamıştır. Rey atölyelerinde ham veya yarı işlenmiş ipek, gelişmiş dokuma ve süsleme teknikleriyle yüksek katma değerli kumaşlara dönüştürülmüş; altın işlemeli *Râzî* ipekleri bu üretim anlayışının öne çıkan örnekleri arasında yer almıştır (Ebû Dülef, 1964). Selçuklu döneminde Rey, özellikle ipekli dokumalarıyla tanınmıştır. Arkeolojik buluntular ve müze koleksiyonlarında yer alan ipek parça örnekleri, şehirde yüksek teknik bilgiye sahip atölyelerin varlığına işaret etmektedir. Çözgü ve atkı yüzlü karmaşık dokuma tekniklerinin kullanıldığı bu kumaşlar, çoğunlukla saray çevresi ve elit kesim için üretilmiştir (Al Sayegh, 2023, s. 65-66). Bu ipekli tekstillerde geometrik ağ düzenlemeleri, altıgen kompozisyonlar ve bitkisel motifler yaygın biçimde kullanılmıştır. Aynı motiflerin minâî seramikler ve mimari bezemeler üzerinde de görülmesi, tekstil desenlerinin dönemin görsel kültürü üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Guliyeva-Meydan, 2020, s. 183; Al Sayegh, 2023, s. 50).

Tekstil üretiminin kaynağına ilişkin değerlendirmeler, Rey'in Selçuklu dünyasında kültürel ve üretimsel süreklilik açısından özel bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Anadolu Selçuklu sahasında gözlemlenen bazı giysi formları ve süsleme anlayışları, Rey kökenli örneklerle belirgin benzerlikler taşımaktadır. Süslü, Anadolu Selçuklu giysilerinde görülen kimi biçimsel özelliklerin Rey merkezli üretim geleneğiyle doğrudan ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (Süslü, 2007, s. 107-109). Rey'de ele geçirilen stuk (alçı) parçalar üzerindeki figürlü tasvirler, Anadolu Selçuklu giyim anlayışıyla yakın paralellikler göstermektedir. Bu tasvirlerde uzun kollu, diz altına inen bezemeli giysiler, değerli taşlarla süslenmiş başlıklar ve sivri burunlu, uzun konçlu çizimler öne çıkmaktadır. *Pennsylvania Museum of Art*'ta muhafaza edilen ve 1195 tarihli, II. Tuğrul adına hazırlanmış Rey menşeli giysi tasvirleri, Anadolu Selçuklu figürlü çinilerinde görülen kıyafet anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir (Süslü, 2007, s. 107-108). Bu veriler, Rey'de şekillenen tekstil estetiğinin Anadolu'daki saray merkezlerinde sürdürüldüğünü göstermektedir. Konya Alaeddin Köşkü ve Kubadabad Sarayı gibi mekânlarda görülen figürlü çinilerdeki kaftan, şalvar ve kumaş desenleri, Rey kökenli örneklerle ikonografik ve teknik süreklilik sergilemektedir (Süslü, 2007, s. 182-184). Böylece Rey, Selçuklu dünyasında tekstil estetiğinin biçimlendiği ve farklı coğrafyala-

ra aktarıldığı bir referans alanı olarak konumlanmaktadır (Bor Kocaman-Kılınç, 2018, s.15-16).

Yün temini bakımından elverişli bölgelerle çevrili olan Rey, bu hammadde açısından güçlü bir altyapıya sahipti. Bölgeden sağlanan yün, dokuma üretiminde yaygın biçimde kullanılmış; şehirde yün işleme konusunda belirgin bir teknik uzmanlaşma gelişmiştir. Rey menşeli *Tâylassân* adlı yünlü kumaş türünün kaynaklarda anılması, bu üretimin niteliksel bir standarda ulaştığını göstermektedir (Minorsky, 1970).

İpekli dokumaların yanı sıra Rey’de yün ve pamuk esaslı tekstiller de üretilmiştir. Bu ürünler, daha geniş toplumsal kesimlere hitap etmiş ve gündelik kullanım amacıyla değerlendirilmiştir. Yazılı kaynaklar ve görsel tasvirler Selçuklu toplumunda kumaş kalitesinin toplumsal statünün belirgin göstergelerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır (Al Sayegh, 2023, s. 21-22).

İnsan Kaynağı

Rey’de tekstil üretiminin ulaştığı teknik düzey ve ürün çeşitliliği, belirgin bir iş bölümüne dayanan örgütlü bir üretim yapısını gerekli kılmıştır. Dokumacı, boyacı, nakkaş ve terbiye ustaları gibi farklı uzmanlık alanlarına sahip zanaatkârlar, üretim sürecinin aşamalarına göre ayrılmış; bu yapı kalite denetiminin sağlanmasına ve üretimin sürekliliğinin korunmasına imkân tanımıştır. Uzmanlaşmaya dayalı bu örgütlenme, Rey dokumalarının niteliksel standardını belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Rey’de faaliyet gösteren zanaatkâr grupları, üretimin düzenli biçimde sürdürülmesini sağlayan meslekî birlikler çatısı altında örgütlenmiştir. Dokumacılar (nessâc), terziler (hayyâtîn), boyacılar ve nakkaşlardan oluşan bu yapılar, meslek içi disiplinin korunması ve üretim standartlarının sürekliliği açısından belirleyici bir işleve sahipti. Çıraklık ve ustalık aşamalarının belirli kurallara bağlanması, teknik bilginin aktarımını güvence altına almış; bu düzen, zanaatkârların ekonomik konumunu ve toplumsal statüsünü belirleyen kurumsal bir çerçeve oluşturmuştur. Bu yapılanmanın, dönemin fütüvvet geleneğiyle benzer ilkelere taşıdığı anlaşılmaktadır. Tekstil üretimi ve ticareti, Rey’de kârhaneler ve çarşılar etrafında örgütlenen yerleşik bir sistem içinde yürütülmüştür. Dokuma atölyeleri, genellikle şehir dokusu içinde belirli mahallelerde yoğunlaşmış; üretilen kumaşlar kapalı çarşılarda ve meslek gruplarına göre ayrılmış pazarlarda satışa sunulmuştur. Dokumacılar ile kumaş tüccarlarının kendilerine tahsis edilen alanlarda faaliyet göstermesi, Rey çarşılarının uzmanlaşmaya dayalı bir işleyişe sahip olduğunu göstermektedir (Vehîbi, 2004, s. 252). Üretim alanları ile satış mekânları arasındaki bu mekânsal yakınlık, imalat ve ticaret süreçlerinin birbirini beslediği işlevsel bir düzenin oluşmasına katkı sağlamıştır.

Bu kentsel üretim ve ticaret düzeni, Selçuklu yönetiminin ulaştırma ve güvenlik politikalarıyla doğrudan ilişkilidir. Ticaret yollarının güvenliğinin

sağlanması, üretim merkezleri ile tüketim alanları arasındaki bağlantıyı istikrarlı hâle getirmiştir. Kervansaraylar ve hanlar aracılığıyla oluşturulan konaklama ve lojistik altyapı, tekstil ürünlerinin uzun mesafeli dolaşımını kolaylaştırmış ve ticari sürekliliği desteklemiştir (Vehîbî, 2004, s. 254). İbnü'l-Esîr, Selçuklu hâkimiyeti altında ticaret yollarının güvenli biçimde işletildiğini ve bu güvenliğin ekonomik canlılığı desteklediğini özellikle vurgulamaktadır (İbnü'l-Esîr, 2008, c. 9, s. 87). Rey'de tekstil üretimi, çoğunlukla küçük ve orta ölçekli kârhanelerde yürütülmüştür. Bu atölyelerde üretilen kumaşlar, *Bâbü't-tüccâr* gibi dokuma ve kumaş ticaretine ayrılmış çarşılarda dolaşıma sokulmuştur. Üretim ve satış mekânlarının bu bütünlüğü, Rey'de tekstil sektörünün örgütlü ve denetlenebilir bir yapı içinde işlediğini ortaya koymaktadır (Vehîbî, 2004, s.254-255).

Devlet Destekli İmalathaneler (Dârü't-Tırâz)

Türk İslâm devletleri, *pazu bandı* şeklindeki *tırâz* geleneğini Selçuklular da da devam ettirmişlerdir. Selçuklu meliklerinin gerçek boyutlu alçı heykellerinde bu türden tırâzlı bantlara rastlamak mümkündür. *Metropolitan Müzesi*'nde bulunan böyle bir heykelin sol kolundaki şeritte Kûfî hattıyla “aley-küm bil”, sol kolunda ise “mü'minîn” ibaresinin yazılmış olduğu görülmektedir. Yine benzer özelliklere sahip bir başka heykelin kolunda ise “el-Mülkü (lillâh)” kelimesi yazılmıştır. (Dündar, s.1324; Bozkurt, 2012, s.112-114). 12. yüzyıla ait ve Rey'de bulunan bir pano üzerinde saray hizmetlilerinin tasvirlerinde kısa kaftan, çeşitli başlıklar ve tiâz göze çarpmaktadır (Guliyeva-Meydan, 2020, s. 186).

Selçuklu idarî teşkilatı içinde özel bir statüye sahip olan dârü't-tırâz atölyeleri, Rey'de tekstil üretiminin seçkin ve denetimli alanını oluşturmuştur. Burada dokunan kumaşlar ve hil'atlar, saray mensuplarına, üst düzey yöneticilere ve yabancı elçilere sunulan resmî armağanlar arasında yer almıştır. Bu atölyeler doğrudan saray gözetimi altında faaliyet göstermiş üretim süreçleri hammadde seçimi, desen repertuarı, yazı düzeni ve süsleme programları bakımından belirli kurallara bağlanmıştır. Bu kurumsal çerçeve, dârü't-tırâzda üretilen kumaşları serbest üretimden ayıran temel unsurlardan biri olmuştur (Abu al-Nasr, 2001).

Teknolojik Altyapı

Rey gibi hem ipek yolu üzerinde hem de birçok ticaret güzergâhının bağlantı noktasında yer alan bir şehrin yaşadıkları coğrafyanın ekonomisi üzerinde de önemli etkiler bırakmaktadır (Yazar, 2016, s.561). Burada tekstil üretiminin ulaştığı niteliksel düzey dönemin teknik imkânları ile kuşaklar boyunca aktarılan üretim bilgisinin birleşimiyle şekillenmiştir. Dokuma, boyama ve terbiye süreçlerinde kullanılan yöntemler, yalnızca atölye ölçeğinde yürütülen uygulamalara değil, sistemli ve denetlenebilir bir teknik altyapıya işaret etmektedir. Bu altyapı, Rey tekstillerinin ayırt edici niteliklerini belirle-

yen temel unsurlardan biri olmuştur. Coğrafi konumun sağladığı hammadde erişimi, zanaatkar birlikleri ile saray denetimindeki atölyeler arasında kurulan üretim düzeni ve dokuma ile boyama alanlarında kullanılan teknik bilgi, bu yapının temel bileşenlerini oluşturmuştur. Bu unsurlar, üretimin sürekliliğini sağlamakla kalmamış; ortaya çıkan kumaşların teknik niteliğini ve görsel karakterini de belirlemiştir. Böylece Rey’de üretilen tekstiller, şehrin dokuma alanındaki konumunu tanımlayan somut göstergeler hâline gelmiştir.

Boyama Teknikleri

Rey tekstillerinin görsel etkisini belirleyen başlıca unsurlar arasında yer almıştır. Kaynaklarda karmaz kökenli kırmızı, safran temelli sarı, çivit otundan elde edilen lacivert ve erguvan tonlarının doğal boyalarla üretildiği aktarılmaktadır (Bakır, 2000, s. 820). Bu renklerin elde edilmesi ve kumaş yüzeyine kalıcı biçimde aktarılması gibi çok aşamalı sabitleme işlemlerini içeren teknik süreçler gerektirmiştir. Boyama işlemleri, belirli bilgi ve deneyime sahip ustalar tarafından yürütülmüş; bu durum renklerin parlaklığı ve dayanıklılığı üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Rey menşeli Münir kumaşının ayırt edici açık mavi tonu, boyama alanında ulaşılan teknik yeterliliğin somut bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır (Ebû Dülef, 1964).

Kumaş Türleri

Selçuklu sahasında kullanılan başlıca kumaş türleri ipek, pamuk, yün, keçe ve deve tüyü esaslı dokumalardan oluşmaktadır. Bu malzemeler, kullanım alanları ve hitap ettikleri toplumsal kesimler doğrultusunda farklı niteliklerde işlenmiştir. Özellikle ipekli kumaşlar, teknik özellikleri ve süsleme anlayışlarıyla üst düzey bir üretim kategorisini temsil etmiş; saray çevresi ve seçkin kesim tarafından tercih edilmiştir (Süslü, 2007, s. 181-182). Berlin Müzesi’nde muhafaza edilen brokar kumaş ile Lyon Tekstil Müzesi’nde sergilenen ve I. Alâeddin Keykubad devrine tarihlenen simli figürlü ipek (kemhâ) dokumalar, Selçuklu ipekli tekstilinin niteliksel düzeyini yansıtan seçkin örnekler arasında yer almaktadır. Bu kumaşların Konya ve Sivas çevresinde dokunduğu, araştırmacılar tarafından genel kabul görmektedir (Süslü, 2007, s. 182).

· Dîbâ (atlas), parlak yüzeyi ve ince dokuma yapısıyla saf ipekten üretilen yüksek nitelikli kumaşlar arasında yer almıştır. Bu dokumalar, özellikle saray çevresinde tercih edilmiş; hükümdar ve üst düzey yöneticilerin kıyafetlerinde kullanılmıştır. Kırmızı, safran sarısı ve çivit mavisi gibi doğal boyalarla elde edilen renkler, kumaşın görsel etkisini belirginleştirmiş ve statü göstergesi olarak algılanmasını pekiştirmiştir (Kajaji, 2002)

· *Kamhâ* ya da saklâtûn (saqlatun), ipek ipliklerin altın ve gümüş tellerle birlikte dokunmasıyla elde edilen, yüksek değerli kumaş türleri arasında yer almıştır. Bu dokumalar, resmî törenlerde, hil’at olarak ve yönetici çevreye

tahsis edilen giysilerde kullanılmıştır. Bağdat'taki dârü't-tırâz atölyeleri bu üretimin önemli merkezleri arasında yer almakla birlikte, Rey'de de benzer teknik ve estetik niteliklere sahip lüks dokumaların üretildiği anlaşılmaktadır. (Kajaji, 2002).

- *Mûlahham*, çözgüsü ipek, atkısı pamuk olan karışık bir dokuma türüdür. Bu yapı, ipeğin görsel zarafetini pamuğun dayanıklılığıyla bir araya getirmiştir. Bu kumaşlar hem estetik nitelikleri hem de sağlam yapıları nedeniyle geniş bir kullanım alanı bulmuş; saray çevresine yönelik gündelik kıyafetlerden nitelikli sivil giyime kadar farklı bağlamlarda değerlendirilmiştir.

- *Râzî*, Rey'e özgü olup şehrin adıyla anılan çift yüzlü (du-pud) ipek bir dokuma türüdür. İnce işçiliği, yumuşak dokusu ve çoğunlukla altın ile gümüş tellerle zenginleştirilen süslemeleri, bu kumaşı seçkin bir konuma taşımıştır. Saray çevresinde yoğun talep gören Râzî dokumalar, uzun mesafeli ticaret yoluyla farklı coğrafyalara ulaştırılmıştır (Ebû Dülef, 1964). "Râzî" adıyla bilinen bir kumaşın Rey dışında üretilmediği kaynaklarda bilinmektedir (Ebû Dülef, 1964, s. 76). Râzî üretiminde çift yüzlü ipek kumaşlar, karmaşık geometrik ve figürlü desenleriyle ileri düzey bir dokuma teknolojisinin kullanıldığını göstermektedir. Bu tür dokumalar, desenin kumaş yüzeyine aktarılmasını mümkün kılan çözgü kaldırmalı, yani çekmeli tezgâhların varlığını gerekli kılmıştır. Desen ipliklerinin bağımsız biçimde kontrol edilebilmesi, dokuma sürecinde yüksek teknik hassasiyet ve planlama gerektirmiştir. Altın ve gümüş tellerin dokuma yapısına dâhil edilmesi, metal ve tekstil malzemelerinin birlikte işlenmesine yönelik özel bir teknik bilgi birikiminin geliştiğini ortaya koymaktadır. (Turan, 2013, s.117).

- *Münir* (Munayyâr), pamuktan üretilen ve karakteristik açık mavi, yani nîl tonuyla tanınan bir Rey kumaşıdır. Bu dokuma türü, pamuklu tekstillerin de yüksek nitelik ve estetik değer taşıyabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Gelişmiş boyama teknikleri ve renk sabitliği, Münir kumaşları Rey'de pamuklu üretimin teknik düzeyini yansıtan özgün örnekler arasına yerleştirmiştir (Al Sayegh, 2003; Turan, 2013, s.117).

Desen ve Bezeme Anlayışı

Selçuklu tekstilinde çizgili (çubuklu) dokumalar, nakışlı kumaşlar ve figürlü ipekler yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur. Görsel kaynaklarda betimlenen giysi desenleri ile günümüze ulaşan dokuma örnekleri arasındaki paralellik, Selçuklu dönemi tekstil üretiminin tasvirlerle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Süslü, minyatürlerde görülen giysi desenleri ile mevcut kumaş örnekleri arasında açık bir örtüşme bulunduğunu vurgulamakta; bu durumun, tasvirlerin kurgusal değil, dönemin gerçek üretim anlayışını yansıtan görsel belgeler niteliği taşıdığını göstermektedir (Süslü, 2007, s. 176-184). Minyatürlerde betimlenen çubuklu kaftanlar, yazılı kaynaklarda "yolak barçın" olarak adlandırılan çizgili ipek dokumalarla ör-

tüşmektedir (Süslü, 2007, s. 182). Bu eşleşme, Selçuklu tekstil üretiminde desenlerin sistemli ve tanımlanabilir bir repertuar dâhilinde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla giysi tasvirleri, yalnızca estetik tercihlere değil, belirli üretim türlerine ve dokuma geleneklerine işaret eden görsel kayıtlar olarak değerlendirilmelidir.

Rey tekstillerinde görülen desen anlayışı, İran sahasında Sâsânî dönemden itibaren gelişen görsel geleneğin Selçuklu döneminde yeniden düzenlenmesiyle biçimlenmiştir. Bu aktarım, biçimlerin doğrudan tekrarı şeklinde değil; dönemin estetik tercihleri, kullanım bağlamları ve teknik imkânları doğrultusunda dönüşüme uğramış hâllerıyla gerçekleşmiştir. Bu yaklaşım, Rey dokumalarının ayırt edici bir görsel kimlik kazanmasında belirleyici olmuştur. Sâsânî geleneğinin etkisi, Rey tekstillerinde özellikle mitolojik figürler aracılığıyla sürdürülmüştür. Köpek yüzlü, kanatlı ve tavus kuşu kuyruklu bileşik yaratık formundaki Simurg tasvirleri, İran mitolojisinde hükümdarlık kudreti ve kutsal ihtişamla ilişkilendirilen *farr* kavramına gönderme yapmaktadır. Bu figürler çoğunlukla dairesel madalyonlar içinde düzenlenmiş; dokuma yüzeyinde simetrik bir kompozisyon oluşturacak biçimde yerleştirilmiştir (Compareti, 2015, 38). Aynı geleneğin bir başka unsuru olan tavus kuşu motifi ise ölümsüzlük ve cennet kavramlarıyla ilişkilendirilmiş; stilize edilmiş biçimleriyle Selçuklu dönemi dokumalarında varlığını sürdürmüştür.

Hayvan figürleri ve av sahneleri, Rey tekstillerinde bezeme unsuru olmanın ötesinde anlam taşıyan görsel öğeler olarak kullanılmıştır. Madalyonlar içinde ya da serbest düzenlemeler hâlinde yer verilen aslan, kartal, ejder ve çeşitli kuş figürleri, güç, hâkimiyet ve soylulukla ilişkilendirilen bir sembolik dil oluşturmuştur. Rey menşeli bir tekstil parçasında görülen, madalyon içinde boğaya binen bir doğancı tasviri, dokuma yüzeyinin saray çevresine özgü değerlerle ve aristokratik av kültürüyle kurduğu ilişkiyi açık biçimde yansıtmaktadır. Kartal motifi ise bu bağlamda dünyevi kudreti ve onuru simgelediği gibi, özellikle mezar örtülerinde ruhun yükselişine gönderme yapan sembolik bir anlam da kazanmıştır.

Sembolizm ve İktidarın Dili

Rey’de üretilen tekstiller, kullanım değerlerinin ötesinde siyasi otoriteyi, toplumsal düzeni ve aidiyet ilişkilerini görünür kılan maddi araçlar olarak işlev görmüştür. Bu bağlamda kumaş, dolaşımda olan bir nesne olmanın yanı sıra anlam taşıyan bir temsil alanı niteliği kazanmıştır. Özellikle saray çevresinde üretilen ve dağıtılan dokumalar, iktidarla kurulan ilişkilerin maddi karşılığı olarak değerlendirilmiştir.

Bu işlevin en belirgin örneklerinden biri hil’at uygulamasıdır. Nitelikli kumaşlardan hazırlanan kaftanlar, yönetici tarafından üst düzey görevlilere, askerî komutanlara ve yabancı elçilere onur göstergesi olarak sunulmuştur.

Hil'atin kabulü, merkezî otoriteye bağıllığın ve meşruiyetin tanınmasını simgelerken; bu armağanın reddedilmesi veya aşağılayıcı biçimde kullanılması siyasi bir karşı duruş anlamı taşımıştır. Alp Arslan döneminde diplomatik temaslar kapsamında ipek giysilerin armağan edilmesi, tekstilin Selçuklu siyasi dilinde etkin bir temsil aracı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Selçuklu giyim düzeninde kumaşlar, en çok kaftan, cübbe, ferace, şalvar ve çakşır gibi giysi türlerinde değerlendirilmiştir. Kaftanlar çoğunlukla ipekli dokumalardan yapılmış, uzun kollu ve önden açık ya da kapalı biçimlerde tasarlanmıştır. Şalvarlar ise pamuklu ve yünlü kumaşlardan üretilmiş, gündelik kullanımda yaygınlık kazanmıştır (Süslü, 2007, s. 148-150). Giysilerin kollarında yer alan tırâz bantları, süsleyici işlevlerinin yanı sıra simgesel bir anlam da taşımıştır. Yazı ve motiflerle dokunan bu bantlar, Selçuklu giyim kültüründe iktidar ve aidiyet göstergesi olarak kullanılmıştır (Süslü, 2007, s. 153).

Devlet gücünün teşhiri, büyük ölçüde tekstil üzerinden gerçekleştirilmiştir. Dârü't-tırâz atölyelerinde üretilen ve üzerinde yöneticinin adını taşıyan kumaşlar, iktidarın taşınabilir ve görünür sembeleri arasında yer almıştır. Rey Kalesi hazinesinde çok sayıda değerli giysinin muhafaza edilmesi, dokuma ürünlerinin ekonomik birikimin saklanabilir biçimleri olarak da değerlendirildiğini göstermektedir. Bu durum, tekstilin yalnızca tüketilen bir nesne değil, korunması gereken bir değer olarak algılandığını ortaya koymaktadır.

Üzerinde yazı ve bezeme bulunan tırâz kumaşlar, Rey ve çevresinde üretilen prestijli dokumalar arasında yer almıştır. Kûfi hatla dokunan yazı kuşakları, bu kumaşların ayırt edici özelliğini oluşturmuştur. Tırâzlı tekstiller, Selçuklu döneminde siyasi meşruiyetin ve toplumsal statünün görünür göstergeleri olarak kullanılmıştır (Eslami & Khosravi Bijaem, 2025, s. 82-86).

Selçuklu giyim kültüründe kumaş ve bezeme, toplumsal konumun açık biçimde ifade edildiği bir alan oluşturmuştur. Karmaşık geometrik ve figürlü desenlerle, altın ve gümüş işlemlerle zenginleştirilen ipek kaftanlar yönetici çevreyle ilişkilendirilirken; daha sade dokumalar alt kademelerdeki gruplarla özdeşleştirilmiştir (Al Sayegh, 2023). Özellikle tırâz bantlarına sahip giysiler, yüksek statüyü işaret eden ayrıcalıklı bir görsel kod niteliği taşımıştır. Bu yönüyle Rey tekstilleri, Selçuklu toplumunda iktidar, hiyerarşi ve kimliğin maddi düzlemde kurulduğu başlıca alanlardan biri olarak değerlendirilmelidir.

Rey'de üretilen tekstiller, teknik nitelikleri kadar taşıdıkları sembolik ve görsel anlam katmanlarıyla da ayırt edilmektedir. Sâsânî döneminden devralınan bezeme unsurlarının İslâmî bir çerçevede yeniden düzenlenmesi, bu kumaşları siyasi meşruiyetin ve saray çevresine özgü temsil biçimlerinin taşıyıcıları hâline getirmiştir. Desen, yazı ve malzemenin birlikte oluşturduğu bu bütünlük, iktidarın maddi kültür aracılığıyla görünür kılınmasını sağlamış; Rey dokumalarının ticaret yoluyla farklı bölgelere taşınması, bu temsil dili-

nin Selçuklu dünyası genelinde dolaşıma girmesine imkân vermiştir.

İç ve Dış Pazar Ağları

Rey'in ekonomik ağırlığı, İpek Yolu'nun ana kara güzergâhları üzerindeki konumundan kaynaklanan çok yönlü ticaret ilişkileriyle belirginleşmiştir. Şehir, kuzeyde Horasan, Mâverâünnehir ve Anadolu'ya; güneyde Fars bölgesi ve Basra Körfezi'ne uzanan ticaret hatlarının kesişiminde yer almış; bu durum Doğu ile Batı arasındaki mal dolaşımında Rey'e düzenleyici bir rol kazandırmıştır (Bozkurt, 2000). Kervan yollarının şehirde birleşmesi, Rey'i basit bir geçiş noktası olmaktan çıkarak ticaretin planlandığı, yönlendirildiği ve denetlendiği bir merkez hâline getirmiştir.

Bu ticaret ağı, Rey'de üretilen tekstil ürünlerinin geniş bir coğrafyaya yayılmasını mümkün kılmıştır. Kaynaklar, Rey menşeli pamuklu giysilerin ve kaftanların Bağdat, Irak ve Azerbaycan başta olmak üzere çevre bölgelere düzenli biçimde sevk edildiğini göstermektedir. Dokuma üretiminin sürekliliği, şehirde hammadde temini ile mamul malların pazarlanması arasında dengeli bir ilişki kurulmasını sağlamıştır. Horasan, İsfahan, Nişabur, Taberistan ve Bağdat üzerinden Doğu Akdeniz'e uzanan yol ağları, Rey merkezli ticari yapının kalıcılığını desteklemiştir. Rey dokumalarının dolaşımı, ekonomik çerçevenin ötesine geçen sonuçlar doğurmuştur. Bu tekstillerde kullanılan motif ve desenlerin Bizans ve Ermeni sanat çevrelerinde görülmesi, Rey üretimlerinin farklı kültürel bağlamlarda benimsendiğini ve yeniden yorumlandığını ortaya koymaktadır. Dokumaların ticaret yoluyla taşınması görsel ve estetik unsurların da dolaşıma girmesine imkân tanımıştır (Compareti, 2015, s. 38-41).

Üretimin ölçeği ve niteliği, Rey tekstillerinin ihracata yönelik bir karakter taşıdığını göstermektedir. Avrupa'da günümüze ulaşan bazı Orta Çağ ipeklerinin İran sahasıyla, özellikle Rey ve çevresindeki üretim merkezleriyle ilişkilendirilmesi, Selçuklu döneminde bu ticaretin geniş bir coğrafyaya ulaştığını ortaya koymaktadır. Bu tekstiller, ticari değerlerinin yanı sıra Selçuklu görsel kültürünün taşıyıcı unsurları olarak işlev görmüştür. Motif ve desenler, mimari süsleme, seramik ve metal işçiliğinde tekrarlanarak ortak bir estetik repertuarın oluşmasına katkı sağlamıştır (Al Sayegh, 2023, s. 4).

Bu bağlamda Rey, üretim, ticaret ve görsel kültür arasındaki etkileşimin somutlaştığı bir merkez olarak öne çıkmaktadır. Dokuma ürünlerinin dolaşımı, şehir ekonomisinin sınırlarını aşan bir etki alanı oluşturmuş; Rey'i Selçuklu dünyasında yalnızca ekonomik değil, kültürel bir odak noktası hâline getirmiştir.

Tüccarlar ve Yollar

Rey'deki ticari faaliyetler, kervan yollarına entegre edilmiş gelişmiş bir ulaşım ağı ile tüccar hareketliliğini destekleyen kurumsal ve mekânsal dü-

zenlemeler üzerinden yürütülmüştür. Şehrin ticaret yaşamı, yollar, konaklama alanları ve pazar mekânları etrafında örgütlenen bu altyapı sayesinde süreklilik kazanmıştır. Rey'in ticari işlevi, yalnızca üretim ve satışla sınırlı kalmamış; ticaretin yönlendirilmesi ve denetlenmesi süreçlerini de kapsayan bir merkezî nitelik kazanmıştır.

Uzun mesafeli ticarete etkin rol oynayan tüccar grupları, Rey'in ticari ağırlığının belirginleşmesinde temel aktörler arasında yer almıştır. Çok dilli yapılarıyla tanınan Rahdâniyye tüccarları, Rey menşeli tekstil ürünlerinin Doğu ve Batı arasındaki dolaşımında önemli bir işlev üstlenmiştir. Bu tüccarlar, şehirde üretilen kumaşları Akdeniz havzasından Orta Asya ve Çin'e kadar uzanan geniş bir pazara ulaştırmış; Rey'i uluslararası ticaret ağlarının etkin bir durağı hâline getirmiştir.

Tüccar faaliyetlerinin sürekliliği, şehir içi ve şehirler arası ulaşımın düzenli biçimde işlemesine bağlıydı. Rey'den çıkan kervan yolları, Horasan, Irak, Azerbaycan ve Anadolu yönlerinde ilerleyerek farklı ticaret merkezlerine bağlanmıştır. Bu yollar boyunca inşa edilen hanlar ve kervansaraylar, tüccarların konaklama ve depolama ihtiyaçlarını karşılamış; mal dolaşımının kesintisiz biçimde sürdürülmesini sağlamıştır. Bu altyapı, Rey merkezli ticaret ağlarının güvenli ve düzenli işlemesine zemin hazırlamıştır.

Rey'de faaliyet gösteren tüccarlar, yalnızca mal taşıyıcıları değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel araçlar olarak da işlev görmüştür. Dokuma ürünleriyle birlikte desen, teknik bilgi ve estetik anlayışın farklı coğrafyalara taşınması, Rey üretimlerinin etkisini şehir sınırlarının ötesine taşımıştır. Bu durum, Rey tekstillerinin yalnızca ticari bir meta olarak değil, Selçuklu dünyasında ortak bir maddi ve görsel kültürün oluşumuna katkı sağlayan unsurlar olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Tüccar ağları ile ulaşım sistemleri arasındaki bu karşılıklı ilişki, Rey'in Selçuklu dönemindeki ticari kimliğini belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Şehir, üretim merkezleri ile tüketim alanları arasında kurulan bu ağlar sayesinde, bölgesel ticaretin ötesine geçen bir ekonomik işlev kazanmıştır. Böylece Rey, Selçuklu coğrafyasında ticaretin örgütlendiği, yönlendirildiği ve sürdürüldüğü başlıca merkezlerden biri olarak konumlanmıştır.

Rey'de ticaretin örgütlenmesi, yalnızca mal dolaşımına dayalı bir hareketlilikten ibaret değildir. Şehirdeki ekonomik yapı, üretim, depolama, dağıtım ve yeniden sevk süreçlerinin birbirine eklemlendiği bütüncül bir sistem üzerinden işlemiştir. Bu sistem içinde tekstil ürünleri hem hacim hem de değer bakımından dolaşımın belirleyici unsurları arasında yer almıştır. Dokuma üretiminin sürekliliği, ticaret ağlarının istikrar kazanmasına doğrudan katkı sağlamış; Rey, bu karşılıklı ilişki sayesinde bölgesel ticaret düzeninde merkezî bir konum edinmiştir.

Şehirdeki pazar yapısı, ticari faaliyetlerin denetlenebilir ve sürdürülebilir biçimde yürütülmesini sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Çarşılar, belirli meslek gruplarına göre ayrılmış; dokumacılar, kumaş tüccarları ve boyacılar kendilerine tahsis edilen alanlarda faaliyet göstermiştir. Bu mekânsal düzen, fiyat oluşumunun denetimini kolaylaştırmış; üretim ve satış süreçleri arasında doğrudan bir bağ kurulmasına imkân tanımıştır. Böylece Rey’de ticaret, rastlantısal değil, belirli kurallar çerçevesinde işleyen kurumsal bir yapı kazanmıştır (Aylar-Hassani, (2021, s.9, 22).

Sonuç

Bu çalışma, Selçuklu döneminde Rey şehrini tekstil üretimi, ticaret ağları ve siyasal temsil arasındaki çok katmanlı ilişkiler üzerinden ele alarak, Orta Çağ İslâm dünyasında bir şehrin ekonomik ve kültürel işlevlerinin nasıl bütünleştiğini ortaya koymaktadır. Rey, Horasan ile Irak arasındaki geçiş sahasında konumlanması, İpek Yolu’nun ana kara güzergâhlarıyla kurduğu güçlü bağlantılar ve Selçuklu hâkimiyeti altında kazandığı başkent statüsü sayesinde, yalnızca mal dolaşımının gerçekleştiği bir durak değil; üretimin örgütlendiği, ticaretin yönlendirildiği ve iktidarın maddi olarak temsil edildiği bir merkez hâline gelmiştir. Tekstil üretimi, Rey ekonomisinin bu bütüncül yapısı içinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Şehrin hinterlandından temin edilen yün ve pamuk ile uzun mesafeli ticaret yoluyla sağlanan ipek gibi hammaddeler, Rey atölyelerinde farklı nitelik ve kullanım alanlarına sahip dokuma türlerine dönüştürülmüştür. Râzî adıyla bilinen çift yüzlü ipekli kumaşlar, Rey’e özgü teknik uzmanlaşmanın ve yüksek estetik anlayışın somut göstergeleri olarak öne çıkarken; pamuklu Münir dokumalar ve nitelikli yünlü Tâylasân türleri, şehirde tekstil üretiminin yalnızca elit tüketime değil, daha geniş bir toplumsal dolaşıma da hitap ettiğini göstermektedir. Bu çeşitlilik, Rey’de dokuma üretiminin ileri düzeyde bir iş bölümü, teknik bilgi birikimi ve örgütlü zanaatkâr yapıları üzerine kurulduğunu ortaya koymaktadır.

Rey tekstillerinin önemi, üretim hacmi ve teknik niteliğinin ötesinde, taşıdıkları sembolik ve temsili anlamlarla da belirginleşmektedir. Dârü’t-tırâz atölyelerinde üretilen ve üzerinde hükümdarın adı ile unvanlarını taşıyan kumaşlar, Selçuklu iktidarının taşınabilir ve dolaşıma sokulabilir simgeleri olarak işlev görmüştür. Hil’at uygulaması çerçevesinde dağıtılan ipekli kafftanlar, yalnızca birer armağan değil; siyasal bağlılığın, meşruiyetin ve hiyerarşik düzenin maddi karşılıklarıdır. Bu bağlamda tekstil, Rey’de ekonomik bir meta olmanın ötesine geçerek iktidar dilinin kurucu unsurlarından biri hâline gelmiştir.

Desen ve bezeme repertuarı da Rey dokumalarının bu temsil gücünü pekiştiren önemli bir boyut sunmaktadır. Sâsânî döneminden devralınan madalyon düzenlemeleri, simurg, kartal, aslan ve ejder gibi figürler, Selçuklu estetik anlayışı içinde yeniden yorumlanmış; geometrik ağlar ve yazı ku-

şaklarıyla birlikte dokuma yüzeyinde düzenli ve tanımlanabilir bir görsel dil oluşturmuştur. Aynı motiflerin seramik, mimari süsleme ve metal işçiliğinde de karşımıza çıkması, tekstilin Selçuklu görsel kültürü üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu göstermektedir. Rey menşeli dokumaların ticaret yoluyla farklı coğrafyalara taşınması, bu görsel repertuvarın Bizans, Ermeni ve Anadolu Selçuklu sanat çevrelerinde benimsenmesine ve yeniden üretilmesine imkân vermiştir. Ticaret ağları açısından bakıldığında Rey, üretim ile dolaşım arasındaki dengeyi kurabilen bir şehir profili sergilemektedir. Horasan, Irak, Azerbaycan, Anadolu ve Orta Asya yönlerine uzanan kara yolları; hanlar, kervansaraylar ve uzmanlaşmış çarşı yapılarıyla desteklenmiş, tekstil ürünlerinin düzenli ve güvenli biçimde dolaşıma girmesini sağlamıştır. Çok dilli ve çok kültürlü yapılarıyla öne çıkan tüccar grupları, Rey dokumalarının uluslararası pazarlara ulaşmasında etkin rol oynamış; şehir, Selçuklu döneminde Doğu ile Batı arasındaki ticari ilişkilerin örgütlendiği merkezlerden biri hâline gelmiştir. Bu süreçte tekstil hem hacmi hem de yüksek katma değeri nedeniyle Rey ticaretinin başlıca taşıyıcı unsurlarından biri olmuştur.

Bu çalışma, Rey örneği üzerinden Selçuklu dünyasında tekstilin ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutlarının birbirinden ayrılmaz biçimde işlediğini göstermektedir. Dokuma üretimi, Rey’de şehirleşme süreci, zanaatkâr örgütlenmesi, ticaret güvenliği ve devlet denetimiyle birlikte düşünülmesi gereken yapısal bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Rey tekstilleri, üretim teknikleri, ticari dolaşımları ve sembolik kullanımlarıyla Selçuklu iktisadî düzeninin olduğu kadar, görsel ve maddi kültürünün de biçimlenmesinde etkin bir rol oynamıştır. Bu bütünlüklü çerçeve, Rey’i Selçuklu coğrafyasında yalnızca önemli bir üretim ve ticaret merkezi olarak değil; tekstil üzerinden iktidarın, kimliğin ve estetik değerlerin dolaşıma sokulduğu örnekleyici bir şehir olarak konumlandırmaktadır. Rey merkezli bu yaklaşım, Orta Çağ İslâm dünyasında şehir ekonomileri, tekstil üretimi ve maddi kültür ilişkilerini anlamaya yönelik yeni karşılaştırmalı ve disiplinlerarası çalışmalar için güçlü ve geliştirilebilir bir zemin sunmaktadır.

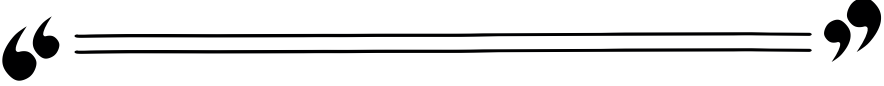
Kaynakça

- Abu al-Nasr, M. A. Y. (2001). *Al-Salajika: Tarikhuhum al-siyasi wa-al-askari*. Cairo: Ayn li-l-Dirasat wa-al-Buhuth al-Insaniyya wa-al-Ijtima'iyya. (Muhammed Abdülazîm Yusuf Ebû'n-Nasr)
- Ağarı, M. (2002). *İslâm coğrafyacılığı ve Müslüman coğrafyacılar*. Kitabevi Yayınları.
- Al Sayegh, S. (2023). *Study of Seljuq textile patterns: As they appear on visual art* (Unpublished master's thesis). Lebanese American University, Beirut. (Samah)
- Aylar, M., & Hassani, A. (2021). Orta Çağ İslâm coğrafyacılarına göre Rey şehrinin sosyo-ekonomik durumu ve mimari yapısı. *Türkiyat Mecmuası*, 31(1). <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.901606>
- Bakır, A. (2000). Ortaçağ İslam dünyasında dokuma sanayi. *Belleten*, 64(241), 749-826.
- Bausani, A. (1971). *The Persians: From the earliest days to the twentieth century*. London: Elek.
- Bor Kocaman, A., & Kılınç, N. (2018). Comparison of clothing elements in chinas at the Kubadâbad Palace with the Great Seljuk period examples of chinas. In M. Türkmen (Ed.), 6. *Uluslararası Bilim, Kültür ve Spor Kongresi Bildiri Kitabı* (ss. 11-29). Ankara.
- Bozkurt, N. (2000). İpek Yolu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. XXII, s. 369). TDV Yayınları.
- Bozkurt, N. (2012). Tırâz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 41, ss. 112-114). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Burûnah, M. (2017). *Markâz intâj al-mansûjât wa-l-malâbis al-islâmiyya wa- inâ a-tihâ fî mu jam al-buldân li-Yâqût al- amawî* (Yayımlanmamış lisans tezi). Qâ-lama, Cezayir.
- Compareti, M. (2015). Ancient Iranian decorative textiles: New evidence from archaeological investigations and private collections. *The Silk Road*, 13, 36-44.
- Dinç, A., Sayın, F. M., & Halov, N. (2012). Türkmenistan kaynaklarına göre Büyük Selçuklu İmparatorluğunda devlet ve ekonomi. *History Studies*, (Özel Sayı: Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı), 105-116.
- Dozy, R. (1845). *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes*. Leiden. E. J. Brill.
- Dündar, A. (t.y.). Tırâz. İslam Düşünce Atlası. Erişim adresi <https://islamdusunceatlası.org/tiraz-/5640>
- Ebû Dülef. (1964). *Seyâhatnâme-yi Ebû Dülef der İrân* (S. E. F. Tabatabayî, Çev.). İn-tişârât-ı Ferheng-i İrân Zemin.
- el-Makdisî. (t.y.). *Ahsenü't-Takâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*.
- Eslami, R, & Khosravi Bijaem, F. (2025). Explicating the Calligraphic Conventions in Tiraz Fabrics from the First to the Eighth Century AH in Iran. *Paykareh*, 14(41), 78-95. DOI: <https://doi.org/10.22055/pyk.2025.47886.1630>

- Guliyeva, Minara ve Meydan, Cemal (2020). Büyük Selçuklu Dönemi Saray Giyim Kuşamı, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2020/16, s. 176-191. DOI: 10.46400/uygur.831039
- ibn Haldun. (2007). *Mukaddime*, c. 1. (çev. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Havkal en-Nasibî. (1992). *Sûretü'l-arz* (C. 1). Beyrut: Dâr Mektebeti'l-Hayât.
- ibnü'l-Esir. (2008). *el-Kâmil fi't-târih*, c. 9. (çev. A. Özeydin). İstanbul: Bahar Yayınları.
- ibnü'l-Fakîh. (1967). *Muhtasarı Kitâbi'l-büldân*. Maba'atu Brill.
- Kajaji, S. I. (2002). *Al-sina'a fi tarih Wadi al-Rafidayn*. Bağdat: [Yayınevi belirtilmemiş] (*Industry in the History of Mesopotamia*)
- Kazvinî. *Âsârü'l-bilâd ve ahbâru'l-ibâd*. (Kullanılan baskıya göre), s. 391–392.
- Le Strange, G. (2015). *Doğu hilafetinin memleketleri: Mezopotamya, İran ve Orta Asya (İslam fetihlerinden Timur zamanına kadar)* (A. T. D. Küskün & C. Tomar, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları. (Orijinal eserin yayın yılı: 1905)
- Minorsky, V. (Ed.). (1970). *Hudûdu'l-Âlam* (C. E. Bosworth, Ed.). Luzac & Company.
- Önder, M. (2002). Selçuklu dokumaları ve Mevlana'nın giysileri. H. Acun, H. Çal, G. Tunçel & M. İbrahimgil (Ed.), Prof. Dr. Halûk Karamağaralı armağanı içinde.
- Özgüdenli, O. G. (2022). Selçuklular: I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040–1157) (8. bs.). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Süslü, R. Özden. (2007). *Tasvirilere göre Anadolu Selçuklu kıyafetleri* (2. bs.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. ISBN: 975-16-0098-7. (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu; Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 342; Araştırma-İnceleme Dizisi: 47).
- Turan, N. (2013). *Selçuklu başkenti Rey (Kuruluşundan 1157'ye kadar)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vehibî, A. S. M. (2004). *Madinat al-Ray fi al-asr al-Saljuqi (434–590/1042–1194)* (Unpublished doctoral dissertation). University of Jordan, Amman. (Adil Süleyman Mahmud)
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddin. (1977). *Mucemü'l-büldân* (C. 1). Beyrut: Dâr Sâdır.
- Yazar, N. (2016). Selçuklu iktidar mücadelesi ekseninde Rey şehri. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(30), 549–571.

Mevlânâ Celâleddîn-İ Rûmî Ve Haleflerinin Selçuklu İdari Yapısıyla İlişkileri

Hüseyin BAYARSLAN¹

¹ Arş. Gör. Dr, Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü. huseyin.bayarslan@gmail.com ORCID: 0000-0002-9429-6265

Bu çalışma “XIII. Yüzyılda Anadolu’da Tasavvuf ve Siyaset” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Anadolu coğrafyasında XIII. yüzyıl, Moğol istilalarının yarattığı siyasi istikrarsızlık ve Selçuklu Devleti'nin merkezi otoritesinin sarsıldığı bir fetret dönemi olmasının yanı sıra, bu kaotik atmosferden doğan tasavvufi düşüncelerin ve kurumsal dini yapıların da beşiği olmuştur. Bu sürecin en belirleyici aktörlerinden biri olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, sadece bireysel bir manevi derinliğin temsilcisi değil, aynı zamanda müridleri, halifeleri ve tesis ettiği ilişkiler ağıyla Selçuklu sosyal hayatına etki eden merkezi bir figürdür. Belh'te başlayan ve Konya'da kurumsallaşan bu manevi yolculuk, zamanla devlet ricalinin, askeri elitlerin ve adli bürokrasinin de dahil olduğu geniş bir nüfuz dairesine dönüşmüştür. Mevlevî otoritesinin Selçuklu devlet mekanizması üzerindeki etkisi, mali muafiyetler, hukuki arabuluculuklar ve toplumsal hamilik gibi pratik sahalarda somut karşılıklar bulmuştur. Mevlânâ ve ardılları, sahip oldukları toplumsal itibarı birer diplomatik enstrüman gibi kullanarak, sultanlardan vezirlere, emirlerden kadırlara kadar geniş bir yelpazede müridlerinin çıkarlarını savunmuş, adaletsiz olarak nitelendirdikleri uygulamalara müdahale etmiş ve bir denetleme mekanizması işlevi görmüşlerdir. Özellikle Muineddin Pervâne, Sâhib Atâ ve Cacaoğlu Nureddin gibi dönemin muktedir figürlerinin bu hânedana olan bağlılığı, Mevlevîliğin Anadolu'nun en güçlü sivil yapısı haline gelmesini sağlamıştır. Bu çalışma, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve haleflerinin Selçuklu idari yapısıyla kurduğu münasebetleri, dönemin kaynakları ve menkıbevi anlatıları ışığında ele almaktadır. Bahâeddin Veled'in Anadolu'ya gelişiyle atılan tohumların, Mevlânâ ve Sultan Veled dönemlerinde nasıl birer kurumsal kimliğe dönüştüğü, siyasi otoritenin bu süreçteki hamilik rolü ve Mevlevîliğin etkisi, çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Mevlevîliğin Kurumsallaşma Süreci

Anadolu coğrafyasında XIII. yüzyılda teşekkül eden ve izleyen süreçlerde devlet ile toplum üzerinde derin etkiler yaratan en kayda değer tasavvufi hareket Mevlevîlik Tarikatı olmuştur. Tarikatın kurucusu olan ve günümüzde dahi evrensel düzeyde ilgi uyandıran Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 1207 yılında Belh şehrinde doğmuştur (Ahmed Eflâkî, 2011:117).

Mevlânâ'nın tam ismi, Mesnevî'nin giriş bölümünde Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî şeklinde kayıtlıdır. Lakabı Celâleddin olmakla birlikte, kendisi için "Efendimiz" anlamına gelen Mevlânâ unvanı yaygın olarak kullanılmıştır. Bunlara ek olarak, kendisine babası tarafından verilen "Hudâvendigâr", doğduğu şehre nispetle "Belhî" ve hayatının büyük bölümünü geçirdiği Anadolu'ya nispetle "Rûmî" veya "Mevlânâ-i Rûmî" gibi unvanlar verilmiştir. Ayrıca, yürüttüğü müderrislik görevi nedeniyle "Molla Hünkâr" ve "Mollâ-yı Rûm" olarak da anılmıştır (Öngören, 2004:441-448). Mevlânâ'nın babası, Sipehsâlâr, Eflâkî ve Abdurrahman Câmî gibi kaynakla-

rın rivayetlerine göre soyu Hz. Ebû Bekir'e dayandırılan ve Sultânü'l-Ulemâ unvanıyla tanınan Bahaeddin Veled'dir (Lewis, 2008:82). Kendisinin Kübrevîye tarikatının kurucusu Necmeddin-i Kübra'nın talebisi olduğu belirtilir (Karaismailoğlu, 2001:11). Molla Câmi, Bahaeddin Veled'in dönemin önde gelen felsefecisi ve din âlimi olan Fahreddin Râzî ile fikrî bir ihtilaf yaşadığını ve bunun sonucunda Fahreddin Râzî'nin, Bahaeddin Veled'i sultanın nezdinde gözden düşürmek için girişimlerde bulunduğunu ve Bahaeddin Veled'in Belh şehrini terk etmek durumunda kaldığını belirtmektedir (Molla Câmi, 2016:692). Henüz küçük yaşta bulunan Celâleddin, seyahatleri sırasında babasıyla birlikte Nişabur, Bağdat ve Şam gibi dönemin önde gelen kültür merkezlerini ziyaret etme imkânı bulmuştur. Akabinde Anadolu topraklarına intikal etmişlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan I. Alâeddin Keykubat'ın daveti üzerine ise Konya'ya gitmişlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin güçlü sultanı, Mevlânâ'ya büyük bir hürmet göstererek müridi olmuştur (Karaismailoğlu, 2006:23).

Eflâkî'nin verdiği bilgilere göre, Mevlânâ on sekiz yaşlarında Lârende'de ikamet ederken, Semerkantlı âlim Şerefeddin Lâlâ'nın kızı olan Gevher Hatun ile evlenmiştir. Bu evlilikten ilk oğlu Sultan Veled'in 1226 yılında, müteakip yıl ise diğer oğlu Alâeddin'in dünyaya geldiği kaydedilmektedir (Ahmed Eflâkî, 2011:81). Gevher Hatun'un vefatının ardından, Mevlânâ, Konyalı İzzeddin Ali'nin kızı olan Kirâ Hatun ile ikinci bir evlilik gerçekleştirmiştir. Mevlânâ ile evlendiğinde dul olan ve önceki evliliğinden Şemseddin Yahyâ adında bir çocuğu bulunan Kirâ Hatun'dan, Emîr Muzafferüddin Âlim Çelebi ve Melike Hatun isimli iki çocuğu daha dünyaya gelmiştir (Ahmed Eflâkî, 2011:721).

Bahaeddin Veled, Konya'daki Altınapa Medresesi'nde yaklaşık iki yıl süreyle müderrislik görevinde bulunduktan sonra, 1231 yılında vefat etmiştir (Eraydın,1994:346). Onun vefatının ardından Mevlânâ, babasının bıraktığı makama geçmiştir. Babasının irşat vazifesi ise onun eski öğrencilerinden Seyyid Burhaneddin Tirmizî tarafından üstlenilmiştir. Mevlânâ'nın bu makama geçişi, bizzat Sultan I. Alâeddin Keykubat veya babasının müritleri tarafından talep edilmiştir. Mevlânâ bu talebi kabul ederek vaaz vermeye başlamıştır (Fürüzanfer, 1997:133). Seyyid Burhaneddin, Mevlânâ'yı zâhirî ilimlerde tahsilini derinleştirmesi amacıyla Şam'a göndermiştir. Mevlânâ, Halep'te ikamet sırasında İbnü'l-Adîm'den dersler almıştır. Daha sonra Şam'a hareket etmiş ve tahminen dört yıl süresince burada ikamet etmiştir. Bu süre zarfında Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sa'deddin-i Hammûye, Evhadüddin-i Kirmânî ve Sadreddin Konevî gibi dönemin önemli âlim ve mutasavvıfları ile temas kurmuştur (Ferîdûn bin Ahmed-i Sipehsâlâr, 2011:43-44).

Mevlânâ, Konya'ya döndüğünde, Seyyid Burhaneddin kendisine icâzet vererek Kayseri'ye gitmiş ve 1240 yılında burada vefat etmiştir. Onun vefatından beş yıl sonra, Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî ile karşılaşması gerçekleşmiştir.

Mevlânâ'nın hayatında köklü bir değişim yaratan bu karşılaşma, İbtidânâme adlı eserde şu ifadelerle anlatılmaktadır: “Ansızın Şemseddin gelip ona ulaştı; nûrunun ışığında da gölge yok olup gitti. Aşk dünyâsının ardından defsiz, sazsız aşk sesi erişti. Mâşûkluk hâllerini anlattı ona, böylece de sırrı yücelerden de yücelere vardı. Dedi ki: Sen bâtına rehin olmuşsun ama şunu bil ki ben, bâtının da bâtınıyım. Sırların sırrıyım ben, nûrların nûru; erenler, benim sırlarıma erişemez. Aşk da benim yolumda perdedir; diri olan aşk bile benim önümde ölüdür” (Sultan Veled, 2017:260).

Şems-i Tebrîzî'nin eğitim hayatına dair yeterli bilgi mevcut olmamakla birlikte, Eflâkî onun başlangıçta Şeyh Ebû Bekir Tebrîzî Sellabâf'ın müridi olduğunu, bir müddet sonra daha üstün bir mürşit arayışı içerisinde girdiğini ve bu maksatla seyahate çıktığını belirtir (Ahmed Eflâkî, 2011:469). Molla Câmî ise onun Necmeddin-i Kübra'nın halifelerinden Cent'li Baba Kemal'den ders aldığını ifade eder (Fürûzanfer, 1997:163-169).

Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî ile karşılaşmasının ardından tüm vaktini ona tahsis etmesi neticesinde halktan ve kendi müritlerinden uzaklaşması, müritleri arasında kıskançlık ve rahatsızlık doğurmuş, müritler bu durumun yegâne sorumlusu olarak gördükleri Şemseddin-i Tebrîzî'ye karşı olumsuz duygular beslemeye başlamışlardır (Sultan Veled, 2017:53). Bu durumun istenmeyen sonuçlara yol açabileceğini öngören Şems-i Tebrîzî, beklenmedik bir şekilde Şam'a gitmiş, bunun üzerine müritler, Mevlânâ'nın duyduğu üzüntüyü gözlemleyince pişmanlıklarını dile getirerek Mevlânâ'dan özür dilemişlerdir (Ferîdûn bin Ahmed-i Sipehsâlâr, 2011:151). Mevlânâ'nın dönmesi için ona yazdığı dört mektup özetlenerek Eflakî tarafından aktarılır (Ahmed Eflâkî, 2011: 525-527).

Eflâkî, Mevlânâ'nın bu ayrılık sırasında matem tutanların giydiği kumaştan bir hırka yaptırdığını, başına bir külâh geçirip üzerine sarık sardığını ve semâ meclislerini başlattığını söyler (Ahmed Eflâkî, 2011:127). Sipehsâlâr ise Mevlânâ'yı sema yapmaya Şems'in teşvik ettiğini belirtir (Ferîdûn bin Ahmed-i Sipehsâlâr, 2011:85). İbtidânâme'ye göre, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'i Şam'a göndermesi üzerine, Veled'in yoğun ısrarları neticesinde Şems-i Tebrîzî Konya'ya dönmeye razı olmuştur (Sultan Veled, 2017:60-61) Mevlânâ ile Şems-i Tebrîzî'nin yeniden bir araya gelmesi, halk arasında yeniden spekülasyonlara yol açmış, hatta bu durum, Mevlânâ'nın oğlu Alâeddin'in de içinde bulunduğu bir grubun Şems'e yönelik suikast tertip etmesine neden olmuş, bu girişim sırasında bıçak darbesi alan Şems ortadan kaybolmuş ve bu hadiseye karıştığı gerekçesiyle Mevlânâ, daha sonra sıtma hastalığından vefat eden oğlu Alâeddin'in cenaze törenine katılmamıştır (Ferîdûn bin Ahmed-i Sipehsâlâr, 2011:516). Fürûzanfer, bu sırada Şems'i arayan Mevlânâ'nın onu bulmak için Şam'a dört kez yolculuk yaptığını belirtir. Ancak kendisi tüm seferlerinden eli boş olarak dönmüştür (Fürûzanfer, 1997:237). Eflakî'nin belirttiğine göre sultanın ve ülkenin ileri gelenlerinin isteği üzeri-

ne Mevlânâ Konya'ya dönmüştür (Ahmed Eflâkî, 2011:524). Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî'den ümidini kesince Şeyh Selahaddin'e teveccüh etmiş, ancak rivayete göre Selahaddin'in okuma yazma bilmemesi ve müritlerin onu cahil olduğu gerekçesiyle Mevlânâ'nın teveccühüne layık görmemeleri, kendisine yönelik bir suikast tertip edilmesine neden olmuş, fakat bu girişim engellenmiştir (Ferîdûn bin Ahmed-i Sipehsâlâr, 2011:159-160). Selahaddin'le on yıl süren derin bir muhabbet döneminin ardından, Selahaddin 1258 yılında hastalanarak vefat etmiş, onun bıraktığı makamı Ahîtürk oğlu Hüsameddin Çelebi devralmıştır. Mevlânâ, Şems'i güneşe, Selahaddin'i aya ve Hüsameddin'i yıldızlara benzeterek, Hüsameddin'in meleklerle aynı mertebede olduğunu ifade etmiştir (Sultan Veled, 2017:151). Hüsameddin Çelebi'nin teşviki neticesinde, Fars edebiyatının en önemli eserlerinden biri sayılan Mesnevî ortaya çıkmıştır (Ahmed Eflâkî, 2011:556-557). Mevlânâ, yakalandığı hastalık neticesinde 1273 yılında vefat ettiğinde, ardında günümüze dek çok sayıda insan tarafından okunmaya devam eden büyük bir eser bırakmış, bununla birlikte, mirası yalnızca yazılı eserleri ya da tüm insanlığa kucak açan düşünce biçimiyle sınırlı kalmamış, Eflâkî'nin rivayetine göre, hastalandığı sırada halefinin kim olacağını soranlara Çelebi Hüsameddin'in ismini vermiştir (Ahmed Eflâkî, 2011:560-561). Bunun yanı sıra, Mevlânâ'nın yerine geçmesi gereken kişinin onun ilim ve soy bakımından varisi olan Sultan Veled olması gerektiğini düşünenler de vardı (Ferîdûn bin Ahmed-i Sipehsâlâr, 2011:168-169). Kendi anlatımına göre Hüsameddin, ona babasından sonra uyulacak kişinin kendisi olduğunu söylemişti. Ancak Sultan Veled, babası zamanında olduğu gibi halifelik makamının yine Hüsameddin Çelebi'ye ait olması gerektiği kanaatini belirtmiş ve onun vefatına kadar kendisine intisap etmiştir (Sultan Veled, 2017:164).

Çelebi Hüsameddin döneminde inşa edilen türbede, Hüsameddin her Cuma namazının ardından Kur'an-ı Kerim ve Mesnevî okutmuş ve semâ tertip etmiş, Eflâkî'nin rivayetine göre, türbe vakfının yüksek geliri Mevlânâ ailesi ile türbe hizmetlilerine dağıtılmış, ayrıca bu kaynaklarla semâ meclisleri düzenlenerek ziyafetler verilmiştir (Ahmed Eflâkî, 2011:578).

Çelebi Hüsameddin döneminde, Konya'nın ileri gelenlerinin Kadı Si-raceddin'e başvurarak semâ ve rebâbın haram olduğu gerekçesiyle bu adetlerin yasaklanmasını talep etmeleri üzerine, Hüsameddin, rebâbın yalnızca bir tahta parçası olmasına rağmen, zamanın Mûsâ'sı olan Mevlânâ'nın Tanrı buyruğuyla onu seçtiğini ve rebâbın onun elinde ejderhaya dönüşerek hayale saplananları helâk edebileceğini belirterek, onlara yönelik bir tehditle bu ejderhaya karşı gelmenin tehlikesini vurgulamış ve Mevlânâ'dan bir beyit okuduktan sonra âlimlerin taleplerinde ısrarcı olmalarını engellemiştir (Göl-pınarlı, 2006:40).

Çelebi Hüsameddin'in Mevlânâ'nın döneminin Hz. Mûsâ'sı olduğunu söyleyerek onu bir peygambere benzetmesi ve yine aslında peygamberlere

özgü olan bir durumun, onda da mevcut olduğunu, yani Tanrı buyruğuyla hareket ettiğini söylemesi, Mevlânâ'nın ölümünden çok kısa süre sonra takipçileri gözündeki konumunu göstermesi açısından önemlidir. Mevlevîlik onun Çelebi Hüsameddin ile Anadolu'nun en güçlü tarikatı haline gelmiştir. Ancak Mevlevîliğin kurumsallaşmasını ve yaygınlaşmasını sağlayan kişi Sultan Veled olmuştur (Gölpınarlı, 2006:47). Bu bağlamda Mevlevî tarikatının kurucusu olarak kabul edilen Sultan Veled, Mevlânâ'nın Gevher Hatun adlı eşinden dünyaya gelmiş ve Mevlânâ tarafından yaratılış ile huy bakımından kendisine en çok benzeyen kişi olarak görüldüğü için küçüklüğünden itibaren yanından ayrılmamıştır (Gölpınarlı, 2006:42).

Hayatı boyunca babası Mevlânâ'nın izinden giden ve onun öğretilerini benimseyen Sultan Veled, babasına nazaran daha teşkilatçı bir kimliğe sahip olması sebebiyle Mevlevîliği bir tarikat halinde yaygınlaştırma görevini üstlenmiş, Alameddin Kayser'in yaptırdığı türbe, kurduğu tarikata merkez kazandıracağı için Veled'i memnun etmiş ve bu memnuniyet İbtidânâme'de Kayser'i öven bir gazele dönüşmüş, Sultan Veled, aynı zamanda bu övgü dolu gazellerini çeşitli hadiseleri fırsat bilerek, aralarında Muineddin Pervane, Fahreddin Sahib Ata, Taceddin Hüseyin, Hatiroğlu, annesi, kızı ve eşiyle birlikte IV. Rükneddin Kılıç Arslan, Ekmeleddin Tabib ve Sultan Mesud'un bulunduğu dönemin önde gelen devlet adamlarından da esirgememiştir. Sultan Veled bu konuda da babasının izinden giderek zaman zaman çeşitli taleplerini devlet adamlarına iletmiştir. Örneğin Sultan Mesud'dan gelirlerinin artırılmasını ve on dört müridin vergiden muaf tutulmasını istemiştir (Gölpınarlı, 2006:48-49).

1312 yılında vefat ettiğinde artık Mevlânâ'nın ideolojisi sistemleşmiş, vecid, sema, cezbe, aşk, müzik ve raks gibi unsurlarıyla Mevlevîlik düşüncesi kesin şeklini almıştır (Gölpınarlı, 2006:72). Sultan Veled'in ardından makama geçen oğlu Ulu Arif Çelebi, babası ve dedesinin sahip olduğu nüfuzu kullanarak gerçekleştirdiği pek çok seyahat vasıtasıyla Mevlevîliği farklı coğrafyalara taşımış, Mevlevî tarihçiliği açısından önemli bir hamleyle Eflâkî'ye Menâkıbu'l-Ârifin isimli eseri yazdırmış ve onun vefatından sonra da bu manevi saltanatın babadan oğula geçme teamülü sürdürülerek tarikatın toplumsal etkisi artmaya devam etmiştir (Gölpınarlı, 2006:96-98).

Mevlânâ ve Haleflerinin Devlet Adamlarıyla İlişkileri

Başta Selçuklu sultanları olmak üzere vezirler ve diğer devlet ricaliyle tesis ettiği yakın münasebetler neticesinde bu zümrenin bir kısmını müridi yapan Mevlânâ'nın siyasi ilişkilerine dair temel verileri Abdülbaki Gölpınarlı neşri olan mektupları sağlamakta, bu mektuplardaki hitap ve talepler samimiyet derecesini ortaya koyarken, mektupların muhataplarına dair tamamlayıcı detaylar, menâkıbnâme türünün doğası gereği barındırdığı abartılı unsurlara karşı ihtiyatla yaklaşılması kaydıyla Eflâkî'nin Menâkıbu'l-Ârifin'inde ve kıs-

men Fîhi Mâ Fih'te yer almaktadır. I. Alâeddin Keykubad döneminde Anadolu'nun Moğol istilasından kaçan ulema için güvenli bir liman olmasıyla Konya'ya yerleşerek sultanı kendisine mürit yapan Bahâeddin Veled'in vefatından sonra aynı ilgi ve alakanın oğlu Mevlânâ'ya da gösterildiği anlaşılmaktadır (Ahmed Eflâkî, 2011:82-83).

Selçuklu Devleti'nin çöküş dönemine tekabül eden II. Gıyâseddin Keyhüsrev devrinde, hükümdarın Mevlevîlerle olan münasebetlerine dair veriler oldukça mahdud kalmış olsa da Refet Yinanç tarafından Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde tespit edilen 13 Numaralı Müceddet Anadolu Defteri'ndeki bir vakfiyede, şahitler arasında Mevlânâ ve hocası Seyyid Burhâneddin Tirmizî'nin isimlerinin yer alması, bu döneme dair en somut resmî kaydı teşkil etmektedir (Hacıgökmen, 2014:125). Bu durum, Mevlânâ'nın sultan nezdindeki yüksek itibarına delil teşkil etmekle birlikte, Eflâkî'nin ifadesine göre, sultanın eşi ve aynı zamanda Mevlânâ'nın sadık bir müridi olan Gürcü Hatun ile Mevlevîler arasındaki yakın münasebetlere dair çeşitli rivayetler de kaynaklarda önemli bir yer tutmaktadır (Ahmed Eflâkî, 2011:348). Sultan ile Mevlânâ arasındaki münasebete dair daha fazla somut bilgiye rastlanmamasına rağmen, Mikâil Bayram, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Mevlânâ ve çevresiyle yakınlık kurarak onları himaye ettiğini savunmakla birlikte, onun, bizzat Mevlânâ ve İranlı çevreler tarafından iktidara taşındığını ileri sürmektedir (Bayram, 2012:243).

II. İzzeddin Keykâvus, saltanatının ilk yıllarında Mevlânâ'ya karşı mesafeli bir tutum sergileyip Vezir Şemseddin İsfahânî'nin onu ziyaret etme nedenlerini sorgulamış olsa da vezirin açıklamaları üzerine kendisi de ziyarette bulunma ihtiyacı duymuş, Eflâkî'nin rivayet ettiği "hokka hikâyesi" çerçevesinde Mevlânâ'yı bir imtihana tabi tutmaya çalışırken Selahaddin Zerkûbî'nin kerametine şahitlik ederek Mevlânâ'nın manevi büyüklüğünü idrak etmiş ve neticede ona mürit olmuştur (Ahmed Eflâkî, 2011:532-534). Mevlânâ, kendisini ziyarete gelen Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un nasihat talebi üzerine, ona çobanlık vazifesi verilmişken hırsızlık yaptığını ve ilahi saltanat ihsan edilmişken şeytani saiklerle hareket ettiğini belirterek sert bir tenkitte bulunmuş, bu ağır eleştiri karşısında ağlayarak medrese kapısında tövbe eden sultanı, daha sonra yanına çıkarak teselli etmiştir (Ahmed Eflâkî, 2011:359-360). Mevlânâ'nın Sultan II. İzzeddin Keykâvus'u doğrudan hırsızlıkla itham edecek derecede sert bir üslupla eleştirmesi, Eflâkî'nin bu anlatısı mübalağa içerse bile, onun yönetici sınıfla kurduğu genel itidalli tutumun aksine, sultanla arasındaki derin samimiyetin ve onun nezdindeki sarsılmaz otoritesinin bir tezahürü olarak görülebilir. Günümüze ulaşan dokuz mektupluk yazışma trafiği de sultanın Konya'da bulunduğu süreçlerdeki yüz yüze görüşmelerinin yanı sıra, şehir dışında olduğu dönemlerde de Mevlânâ ile düzenli bir istişare mekanizması sürdürdüğünü göstermektedir (Lewis, 2008:332).

Mevlânâ'nın yazışmalarında sultana yönelik "oğul" hitabını kullanması

ve kendisine “baba” sıfatıyla atıfta bulunması, aralarındaki ilişkinin boyutunu ortaya koyarak sultanın Mevlânâ’ya olan manevi bağlılığını göstermektedir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:240). Mevlânâ’nın müridlerine yönelik genel hitap tarzının bir yansıması olarak sultana da “oğul” şeklinde seslenmesi, onun manevi otoritesini pekiştirirken, bazı mektuplarında hükümdarı taltif ettikten sonra dünyanın faniliğini, siyasi güç ve ihtişamın geçiciliğini vurgulayarak sultana ikaz ve nasihatlerde bulunması, yöneticinin mutlak güç karşısındaki sorumluluğunu hatırlatan irşad edici tutumunu ortaya koymaktadır (Mevlânâ Celaleddin, 1999:1-3).

Müridlerinin ihtiyaç ve mağduriyetlerinin giderilmesi için siyasi makamlara başvuran Mevlânâ, Sultan II. İzzeddin Keykâvus’a gönderdiği mektuplardan birinde, Sivas İğdişler Beyi’nin müridi olan tüccar Şemseddin’den fahiş miktarda vergi talep ettiğini bildirerek, bu haksızlığın önüne geçilmesi adına sultanın ilgili kişiye müdahale yazısı yazmasını talep etmiştir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:138). Başka bir mektubunda ise Şemseddin ve oğlu Nureddin ismindeki kişilerin daha önce sultanın hizmetinde olup ayrıldıklarını ve suçlarının bağışlanıp yeniden hizmete alınmalarını isteyerek şefaet etme vazifesini ifa etmiştir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:59). Diğer bir mektupta valinin müritlerini incittiğini bu nedenle sultanın onun zulmünü ortadan kaldırmasını talep eder (Mevlânâ Celaleddin, 1999:122). Bu tarz mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla Mevlânâ doğrudan sultandan müridleri için isteklerde bulunmakta, sultan üzerindeki nüfuzunu bu yönde değerlendirmektedir.

Sultan Veled, gerek babası Mevlânâ’nın gerekse bizzat kendisinin idari ve sosyal taleplerinin saray nezdinde karşılık bulmasına bir şükran nişanesi olarak divanında II. İzzeddin Keykâvus’un makamının cennet olduğunu ifade eden övgü dolu mısralar kaleme almıştır (Sultan Veled Divânı Tercümesi, 2015:277).

IV. Rükneddin Kılıçarslan’ın da Mevlânâ’ya intisap ettiği bilinmekte, ancak Sipehsâlâr’ın aktardığı üzere sultanın başka bir piri ziyaret ederek ondan evlatlık payesi alması üzerine Mevlânâ’nın manevi bağı kopardığı ve sultanın Moğol emirleri tarafından katledilmesi hadisesinin Mevlevî literatüründe doğrudan müşdidinin gönlünü kıran hükümdarın uğradığı bir akıbet olarak nitelendirildiği görülmektedir (Ferîdûn bin Ahmed-i Sipehsâlâr, 2011:104-105). Eflakî’ye göre yalnızca sultan değil, onun eşi Gumac Hatun da Mevlânâ’yla iyi ilişkiler içerisindeydi ve onlara yardım ediyordu (Ahmed Eflakî, 2011:188). Mevlânâ’nın siyasi figürlerle kurduğu münasebetlerde sergilediği maharet oldukça dikkat çekici olup taht mücadelesine giren kardeş hükümdarlar arasında herhangi bir taraf seçmeksizin hem II. İzzeddin Keykâvus hem de IV. Rükneddin Kılıçarslan ile müspet ilişkiler geliştirmeyi başarmış ve her iki ismi de kendi manevi otoritesine tabi kılarak müridleri arasına katmıştır.

Küçük yaşta tahta geçen III. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde devlet idaresinin tamamen vezirlerin kontrolüne geçmesi ve sultanın siyasi otoritesinin zayıflaması neticesinde, başta Muineddin Pervâne olmak üzere Moğol idaresiyle uyumlu hareket eden devlet adamları ön plana çıkmış, bu durum Mevlânâ'nın iktidar ile olan münasebetlerinin mahiyetini bizzat bu nüfuzlu vezirlerle kurulan ilişkiler zeminine taşımıştır. III. Alâeddin Keykubâd, tahta çıktığında saltanatı elde etmesinde etkili olan Ulu Ârif Çelebi, Meceddeddin Mevlvî, Sultan Veled ve diğer Mevlvî ileri gelenlerine teşekkürlerini bildirmiş ve Meceddeddin'i kendisine atabey olarak tayin etmiştir (Çolak, 2012:99).

Anadolu'nun Moğol kumandanlarının mutlak tahakkümü altında bulunduğu bir dönemde tahta çıkan II. Gıyâseddin Mesud'un Mevlvîlere olan teveccühü Mevlânâ'nın türbesini onartmasıyla somutlaşırken, saltanat değişikliğinden umutlanan Sultan Veled, hükümdarı taltif eden manzumelerinde ondan tıpkı selefleri gibi tarikat mensuplarına lütufta bulunmasını ve bu doğrultuda vezirlerine gerekli talimatları iletmesini talep etmiştir (Sultan Veled Divânı Tercümesi, 2015:278-279).

Divânına iki cihanda da şah olduğunu, dilenciye mülk bağışlayıp belayı defettiğini ilan eden dizelerle başlayarak ulaştığı dünyevi ve uhrevî iktidarı vurgulayan Sultan Veled, babası Mevlânâ'nın geleneğini sürdürerek dönemin hükümdarlarından müridlerinin ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli ricalarda bulunmuştur (Sultan Veled Divânı Tercümesi, 2015:13).

Mevlânâ ve halifeleri, başta Selçuklu sultanlarını gölgede bırakan Muineddin Süleyman Pervâne olmak üzere dönemin önemli vezirleriyle de yakın münasebetler tesis etmiştir. Mevlânâ'nın Köseadağ Savaşı sonrası nüfuzu artan Mühezzibüddin Ali'ye, müridi Şemseddin'in istihdam edilmesi için yazdığı mektuplar, onun müridlerine devlet kadrolarında yer açmak adına aktif bir sosyal himaye ve siyasi girişimcilik sergilediğini gösterir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:170-171).

Mühezzibüddin Ali'nin vefatının ardından devlet idaresini devralan Şemseddin İsfahânî, Mevlânâ'ya karşı derin bir sevgi ve hürmet besleyerek onu bizzat ziyaret etmiş, hatta Sultan II. İzzeddin Keykâvus'u da Mevlânâ'yı ziyarete ikna ederek saray ile dergâh arasındaki bağın güçlenmesinde rol oynamıştır (Ahmed Eflâkî, 2011:533). Kendisinin Seyyid Burhaneddin için büyük bir cenaze merasimi hazırlatması onun Mevlvîlere olan teveccühünün başka bir göstergesidir (Ahmed Eflâkî, 2011:111).

Mevlânâ ile Celâleddin Karatay arasındaki derin muhabbet Eflâkî'nin rivayetlerinde Karatay'ın vefatından sonra dahi devam eden manevi bir bağ olarak tasvir edilmekte, Mevlânâ'nın merhum dostunun medresesi önünden geçerken onun ruhaniyetinin kendisinden istirahat talebinde bulunduğunu ifade etmesi ve Karatay'ı daima hürmetle anması, devlet adamı ile mürşid arasındaki dostluğun boyutunu ortaya koymaktadır (Ahmed Eflâkî, 2011:212).

Mevlânâ, “Dinin Celali” vasfıyla hitap ettiği Celâleddin Karatay’a gönderdiği mektuplardan birinde müridi Nizâmeddin’in naibler tarafından kendisinden tahsil edilen para nedeniyle uğradığı mağduriyeti dile getirerek, söz konusu haksızlığın telafi edilmesi noktasında müdahalede bulunmasını talep etmiştir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:139-40).

II. İzzeddin Keykâvus’un veziri Kadı İzzeddin Muhammed Râzi’nin başlangıçta sema ayinine karşı mesafeli ve inkârcı bir tutum sergilediği ancak Mevlânâ’nın karizmatik müdahalesiyle dahil olduğu manevi meclis neticesinde müridlik safına geçerek mürşidinin hatırasına bir cami inşa ettirdiği rivayet edilmektedir (Ahmed Eflâkî, 2011:136-137). Mevlânâ, Fahreddin isimli müridinin kız kardeşinden kalan mirasını almasına akrabalarının engel olması sebebiyle ona yazdığı mektupla yardımını istemiştir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:111-112).

Mevlânâ’nın en fazla münasebette bulunduğu devlet adamlarının başında Muineddin Süleyman Pervane gelir. Muineddin Pervane’nin yalnızca kendisi değil hanımı Gürcü Hatun, kızları Hâvendzâde ve Aynu’l-Hayat, damadı Mecmeddin Atabek de Mevlevîliğe intisap etmişti (Ahmed Eflâkî, 2011:146). Öyle ki Eflâkî, Çelebi’nin muhiplerinden olan Aynu’l-Hayat’ın önemli hizmetlerde bulunduğunu belirtir (Ahmed Eflâkî, 2011:669). Pervâne ailesinin Mevlânâ ile tesis ettiği yakınlığın yalnızca tasavvufa duyulan meyilden kaynaklanmadığı ve Muineddin Pervâne’nin Mevlânâ’nın sahip olduğu toplumsal nüfuzdan yararlanma amacı güttüğü anlaşılmakla birlikte, Eflâkî’nin aktardığı rivayete göre Mevlânâ’nın kendisine gizlice sunulan altın dolu kâseyi sert bir üslupla reddederek Tanrı erlerinin dünyevi menfaatlerden tam bir feragat içinde olduğunu vurgulaması, manevi otoritenin siyasi ikbal arayışları ve maddi teklifler karşısındaki müstağni tavrı olarak sunulmaktadır (Ahmed Eflâkî, 2011:195).

Mevlânâ’nın Muineddin Pervâne’yi Hz. Süleyman’a, divan kurumunu ise onun egemenliğinde olan devlere benzettiği anlatıda, bürokrasi kanallarıyla çözülmesi gereken mali bir meselenin mürşidin tek bir ricasıyla doğrudan vezir tarafından karara bağlanarak kurumların saf dışı bırakılmasının sağlanması, dinsel otoritenin müridleri üzerindeki koruyucu gücünün devletin katı kurallarını aşabildiğini göstermektedir (Ahmed Eflâkî, 2011:212).

Bir defasında Mevlânâ’yı ziyarete gelen Pervane’nin uzun bir süre bekletildiğine dair anlatı, Mevlânâ’nın ikilinin ilişkisinde sahip olduğu konumu gösterme amacı taşır (Ahmed Eflâkî, 2011:235). Başka bir kıssada ise bu bekletilmeye pozitif bir anlam yüklenerek Pervane’nin gönü alınmaktadır (Ahmed Eflâkî, 2011:266-267). Mevlânâ, Muineddin Pervâne ile olan münasebetlerinde yeri geldiğinde onu azarlamaktan çekinmemiş, kendisinden nahiye talep eden vezire, Kur’an’ı ezberleyip Şeyh Sadreddin’den hadis dersleri almasına rağmen şayet ilahi kelama ve nebevi buyruklara riayet etmiyorsa

kendi öğütlerinin de bir fayda sağlamayacağını ifade ederek manevi otoritenin siyasi erk üzerindeki eleştirel konumunu ortaya koymuştur (Ahmed Eflâkî, 2011:177).

Rivayete göre Gürcü Hatun'un Muineddin Pervâne'den kendisini boşamasını talep etmesi üzerine, Pervâne'nin bu ailevi krizi çözüme kavuşturmak amacıyla Mevlânâ'nın manevi hakemliğine başvurması, mürşidlik makamının, devlet ricalinin mahrem ve sosyal hayatındaki tıkanıklıklarda da bir müracaat merci olarak kabul gördüğünü göstermektedir (Ahmed Eflâkî, 2011:353). Mevlânâ, Muineddin Pervâne ile tesis ettiği tüm yakın münasebetlere rağmen, babası Bahâeddin Veled'in mezarı üzerine bir kubbe inşa etmek isteyen vezirin bu talebini reddetmiştir (Ahmed Eflâkî, 2011:438).

Mevlânâ'nın vefatının ardından bazı fakihlerin sema ayininin bid'at olduğunu ileri sürerek yasaklanması yönünde Muineddin Pervâne'ye baskı yapmalarına rağmen, vezirin Şeyh Sadreddin Konevî'nin tavsiyesiyle bu talepleri karşılıksız bıraktığı ve Eflâkî'nin rivayetlerinden anlaşıldığı üzere sema meclisleri tertip etmeye devam ederek Mevlânâ'nın müridlerini himaye etmeyi sürdürdüğü görülmektedir. Bu durum, Mevlânâ'nın sahip olduğu toplumsal ve manevi nüfuzun vefatından sonra halifelerine intikal ettiğini ve Muineddin Pervâne'nin Mevlevîliğin gücünden yararlanma iradesini sürdürdüğünü göstermektedir (Ahmed Eflâkî, 2011:442).

Pervâne'nin Mevlânâ'ya olan bağlılığından istifade edenler yalnızca müridleri değildi. Bir defasında Pervâne'nin Konyalıları kızarak halk üzerinde çok ciddi yaptırımlar uygulamayı düşündüğü sırada, Mevlânâ'nın araya girmesiyle öfkeli vezir büyük bir fidye vermeye razı olan Konya halkını bağışlamıştır (Ahmed Eflâkî, 2011:211).

Mevlânâ'nın bir katilin suçunun bağışlanması hususunda Muineddin Pervâne'ye şefaet mektubu yazması ve vezirin başlangıçta cinayet suçunun şahsi hukuktan kaynaklanan ağırlığını ileri sürerek bu talebe direnmesine rağmen, neticede Mevlânâ'nın ısrarı ve manevi nüfuzuyla katili bağışlatmayı başarması, mürşidlik makamının hukuki sınırları dahi esnetebilen istisnai otoritesini göstermektedir (Ahmed Eflâkî, 2011:171).

Eflâkî'nin aktardığı rivayete göre Mevlânâ'nın ihtiyaç sahiplerinin taleplerini iletme amacıyla Muineddin Pervâne ve diğer devlet ricaline günde on ila on iki mektup yazmış olması, onun iktidar çevreleriyle kurduğu münasebetlerin yoğunluğunu ve sosyal himaye faaliyetlerindeki etkinliğini ortaya koymaktadır (Ahmed Eflâkî, 2011:303).

Mevlânâ ile Muineddin Pervâne arasındaki mektuplaşmalar karşılıklı bir sevgi ve hürmet zemininde ilerlemekle birlikte, Mevlânâ'nın müridlerini kötüleyen vezire, müridlerinin şayet zaten iyi insanlar olsalardı kendisinin onlara mürid olacağını, ancak onların ahlaklarını güzelleştirmek gayesiyle

müridliğe kabul edildiklerini hatırlatarak Pervâne'yi de aynı terbiye halkasının bir parçası olarak sertçe uyarması da söz konusudur (Ahmed Eflâkî, 2011:153).

Mevlânâ, Pervâne'ye gönderdiği bir mektubunda oğlu Emir Alim Çelebi'nin gelirine dokunulduğunu, bu nedenle geçim darlığı çektiğini dile getirir ve Pervâne'den bu konuda yardım ister (Mevlânâ Celaleddin, 1999:49). Başka bir mektupta ise Pervâne'den borçlu bir kişiye borç vermesini talep etmektedir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:125). Mevlânâ bazen övgüyle karışık mektuplarında Muîneddin Pervâne'ye vaadlerini yerine getirmesini hatırlatır (Mevlânâ Celaleddin, 1999:44-45). Mevlânâ, muhtemelen müritlerinden olan iki kişiye medrese tarafından ödenen elbise paralarının kesilmesi üzerine Pervâne'ye mektup göndererek yardım ister (Mevlânâ Celaleddin, 1999:96-97). Başka bir mektubunda Çelebi Hüsameddin'in bağ duvarını onartmak için masrafa girmesinden duyduğu üzüntüyü dile getirerek, masraflar için ona yardım edilmesini ister (Mevlânâ Celaleddin, 1999:27). Ve Çelebi Hüsameddin'in damadı olan Nizâmeddin'e yardım edilmesi için tekrar Pervâne'ye müracaat eder (Mevlânâ Celaleddin, 1999:142).

Mevlânâ'nın, dünyevi hırslardan arınarak maişet temini için çalışmayı önemsiz addeden dervişlerin tutumlarını manevi bir sarhoşluk ve ilahi bir koku alma haliyle gerekçelendirip Muîneddin Pervâne'den onlar için yardım talep etmesi ve muhtemel eleştirileri Hz. Âdem'in çocuklarından birine ait kıssa üzerinden bertaraf etmeye çalışması, tasavvufi dünya görüşünün sosyal hayattaki yansımaları ve mürşidin dervişleri için yürüttüğü iktisadi hâmilik faaliyetini göstermektedir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:128-129).

Mevlânâ'nın, ticari faaliyetlerini sürdürmek gayesiyle Sivas'a gitmek isteyen müridi Şihâbeddin'in vergi memurları ile yaşadığı sorunları aşması adına Muîneddin Pervâne'den özel bir muafiyet fermanı talep etmesi, mektuptaki ifadeler esas alındığında vergi yükünün tacirleri faaliyetlerinden vazgeçirecek seviyede olduğu intibahını uyandırır da bu durumun nesnel bir ekonomik gerçeklikten mi yoksa yardım talebini güçlendirmek için başvurulmuş bir abartıdan mı kaynaklandığı kesinlik arz etmemekle birlikte, mürşidlik makamının bürokratik mekanizmada kişiye özel istisnalar yaratabilme gücüne başka bir örnek teşkil etmektedir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:43-44).

Mevlânâ müridi Şeyh Hüsameddin'in devlet kademelerinde istihdam edilmesi için Pervâne'ye başvurur (Mevlânâ Celaleddin, 1999:146). Bir diğer mektubunda, Muîneddin Pervâne ile irtibatlı bir topluluğun, zâhîde bir hanımın zaviyesine yerleşerek burayı konak gibi kullanmaları ve sakinlerini huzursuz etmeleri üzerine, söz konusu grubun oradan uzaklaştırılması hususunda vezirden yardım talep eder (Mevlânâ Celaleddin, 1999:123-124). Ayrıca Nusratüddin'e ait olan mahlûl vaziyetteki hankahın Şeyh Hamideddin'e verilmesini talep eder (Mevlânâ Celaleddin, 1999:102-103).

Eflâkî'nin rivayetine göre Muineddin Pervâne'nin, Kutbeddin Şîrâzî'nin posta oturma merasiminde Sultan Veled'in ulema huzurunda verdiği vaaz sırasında vecde gelerek elbiselerini parçalaması ve Mevlânâ hanedanına hürmet göstermeyi tüm müminler üzerine vacip bir vazife telakki etmesi, vezirin Mevlevîlik ile olan bağının salt Mevlânâ'nın şahsıyla sınırlı kalmayıp ailesini de kapsayan sarsılmaz bir bağlılığa dönüştüğünü göstermektedir (Ahmed Eflâkî, 2011:602-603). Eflâkî'nin aktardığı rivayetler çerçevesinde Muineddin Pervâne'nin, Sultan Veled aleyhindeki olumsuz tenkitleri kararlı bir duruşla bertaraf ederek menfi propagandalardan etkilenmemesi ve Mevlânâ'yı "âşık", Sultan Veled'i ise "mâşuk" olarak tavsif edip onu kıymetli hediyelerle taltif etmesi, vezirin Mevlevî postuna duyduğu sadakatın süreklilik arz ettiğini ortaya koymaktadır (Ahmed Eflâkî, 2011:603).

Sultan Veled, Pervâne ve babasına övgülerde bulunduğu şiirinde, Ramazan Bayramı'nı vesile yaparak, orucunun ve diğer ibadetlerinin kabul olduğunu söylediği Pervâne'den yardım ister (Sultan Veled Divânı Tercümesi, 2015:427).

Muineddin Süleyman Pervâne'nin damadı olan Meceddeddin Atabek, IV. Rükneddin Kılıç Arslan döneminde müstevfilik görevine atanmış, III. Gıyaseddin Keyhusrev döneminde Pervâne'nin vezirlikten uzaklaştırdığı Sahib Fahreddin'in yerine getirilmiştir. Moğol hükümdarı Fahreddin'e görevini iade edince Meceddeddin, atabeklik görevine tayin edilmiştir. Hatiroğulları'nın isyanı sırasında pek bir şey yapamamış, öldürülmek üzereyken etrafındaki emirlerin hediyeleri sayesinde kurtulmuştur. Pervâne'nin ölümünden sonra 1277 yılında ölmüştür (Ahmed Eflâkî, 2011:763). Sipehsâlâr onun Mevlânâ'nın müritlerinden biri olduğunu ve kendi isteğiyle çileye konulduğunu belirtir (Ferîdûn bin Ahmed-i Sipehsâlâr, 2011:120). Eflâkî ise Mevlânâ'yı ziyarete gittiğini ve onun bulunduğu meclislerde bulunduğunu belirtir (Ahmed Eflâkî, 2011:156).

Mevlânâ, Meceddeddin'e yazdığı mektubunda Kuyumcu Selahaddin'in damadı Nizameddin'e yardımda bulunulmasını ister (Mevlânâ Celaleddin, 1999:21-22). Kalabalık bir aileye sahip olan ancak geçimini sağlamak için çok fazla çaba göstermediği için borçlandığı ve yoksullaştığı anlaşılan Kemaleddin isimli müridinin herkese konan vergiden bağışlanmasının talep edilmesi, vergi konusunda kişisel imtiyazlar olabileceğinin başka bir örneğidir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:29). Başka bir mektupta ise müritlerden Sadreddin'e yardımda bulunulması istenmektedir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:181-182). Son olarak Mevlânâ'nın yakınlarından Bahaeddin isimli kişinin yoksulluğundan bahsedilir ve ona yardım edilmesi istenir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:100).

Eflâkî'de Pervâne'yi ziyarete giden beyler arasında Tâceddin Mu'tezz ismi de zikredilir (Ahmed Eflâkî, 2011:763). Tâceddin Mu'tezz Moğollar tarafından

Anadolu'ya vergi toplamak ve Selçuklu hükümdarlarının aldıkları borçları tahsil etmek için gönderilmiştir. IV. Rükneddin Kılıç Arslan onu Kastamonu ve Ankara vergilerini idare etmek üzere görevlendirmiştir. Ancak zamanla sultanla araları açılınca Muineddin Pervane ile onu ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Mısır ordusunun Anadolu'ya girişinde zan altında kalmış fakat bundan kurtulmayı başarmıştır (Mevlânâ Celaleddin, 1999:261). Mevlânâ sevgi göstergesi olarak ona hemşehri diye hitap eder, o da Mevlânâ'ya yardımda bulunurdu. Eflakî onun Mevlânâ'nın has müritlerinden olduğunu ve Anadolu'da medrese, hankah, hastane, kervansaray gibi kurumlar inşa ettirdiğini belirtir. Kendisi ayrıca Mevlânâ'nın müritleri için âşıklar evi yaptırmak istemiş ancak Mevlânâ izin vermemiştir (Ahmed Eflâkî, 2011:226-228). Mevlânâ ona yazdığı mektuplarda çeşitli vesilelerle yardımlarını talep etmiştir. Ondan Çelebi Hüsameddin'in damadı Nizameddin'e yardımda bulunmasını (Mevlânâ Celaleddin, 1999:36-37), Seyyid Şerefeddin isimli birine yardım etmesini, Ziyaeddin tekkesiyle beraber başka bir tekkenin Çelebi Hüsameddin'e verilmesini ister (Mevlânâ Celaleddin, 1999:88-89). Eflakî'deki rivayet tekkenin verildiğini göstermektedir. (Ahmed Eflâkî, 2011:565). Diğer mektuplarında Hucendli Şemseddin soyuna vakfedilmiş olan Karaarslan mescidinin imamlık ve hatipliğinin, Çelebi Hüsameddin'in oğlu Sadreddin'e verilmesini (Mevlânâ Celaleddin, 1999:130-131), Ahi Muhammed adlı bir şahsın bağışlanmasını ve korunmasını (Mevlânâ Celaleddin, 1999:147-149), bilginlerden Celaleddin'e yardım etmesini (Mevlânâ Celaleddin, 1999:130-131), Şemseddin adlı birini gözetmesini ister (Mevlânâ Celaleddin, 1999:178-179).

Taceddin Mu'tezz Kayserili Şerefeddin için Aksaray'da bir medrese yaptırır ve Mevlânâ'dan Şerefeddin'in oraya müderris olmasını ister (Ahmed Eflâkî, 2011:190). Eflakî'de yer alan bir kayda göre Taceddin Mutez Mevlânâ'ya para göndermiş ancak Mevlânâ diğer emirler ve şehrin ileri gelenlerinden yapılan yardımlar gibi bunu da Çelebi Hüsameddin'e göndermiştir (Ahmed Eflâkî, 2011:563).

Sâhib Ata Fahreddin Ali köklü bir aileye mensup olan Hüseyin el-Konevî'nin oğludur. Anadolu Selçuklularına, emîr-i dâdlık göreviyle başladığı hizmeti kırk yıldan fazla sürmüştür (Merçil, 2005:515-516). Rivayete göre kendisi, Mevlânâ'nın büyük bir padişah olduğunu ifade ettikten sonra, müritlerini öldürmek gerekir demiştir. Mevlânâ bunu duyunca müritlerinin dünya ehlinin kırgınlık ve düşmanlığa uğramasının Allah katında sevilmelerinden ileri geldiğini belirtmiş, “bizim varlığımızın canı, müritlerimizin canı ve müritlerimizin varlığı da dünyanın canıdır” diyerek, kendisinin müritleri için, müritlerinin de dünya için vazgeçilmez olduğunu dile getirmiştir (Ahmed Eflâkî, 2011:154). Ancak buradaki ifadesinin aksine Mevlânâ öldükten sonra da Sahib Fahreddin, Sultan Veled, Çelebi Hüsameddin ve müridlerini iyi bir şekilde ağırlamıştır. Sultan Veled de onu divanında överek onunla iyi ilişki içerisinde olduklarını göstermektedir (Ahmed Eflâkî, 2011:396-397).

Bir rivayete göre Mevlânâ, Fahreddin için dertsiz ve densiz diyerek, mana aleminden habersiz olduğunu belirtir ve ona öğüt vermekten kaçınır. Ancak Eflakî Fahreddin'in sonunun övgüye layık olacağını eklemekten geri durmaz (Ahmed Eflâkî, 2011:427). Mevlânâ ona kardeşimiz diye hitap ettiği bir mektubunda, müritlerinden bir topluluktan onun yardımıyla vergi alınmadığından ancak onların bir kısmından tekrar vergi istendiğinden bahsederek yardım umar (Mevlânâ Cemaleddin, 1999:53-54). Yine bir mektubunda oğlumuz dediği müridi için yardım talebinde bulunur (Mevlânâ Cemaleddin, 1999:67). Bir topluluğun dervişleri incittiğinden ve Sahib Atâ'ya giderek olayları tersyüz anlattıklarından bahseder. Bunların zulmünden dolayı şehri terk etmeyi göze almaktan bahsetmesi meselenin önemini göstermektedir (Mevlânâ Cemaleddin, 1999:79-80). Başka bir mektubunda Çelebi Hüsameddin'in işlerinin yolunda olmadığından bahsederek, Şeyh Sadreddin'den kalan tekkeyi onun için ister (Mevlânâ Cemaleddin, 1999:117). Yalnızca Çelebi Hüsameddin'e değil onun oğlu Sadreddin'e de yardım edilmesi için mektup yazmıştır (Mevlânâ Cemaleddin, 1999:122-123). Mevlânâ, Sâhib Atâ'dan bazı dervişlerin vergiden muaf tutulduğunu teyit eden ve ihtiyaç hâlinde ibraz edilmek üzere padişah'tan bir ferman temin edilmesini talep etmektedir. Bu talepte dikkat çeken husus, fermanın doğrudan muafiyet hakkı elde eden dervişlere yönelik olmaktan ziyade, Sâhib Atâ'nın dervişleri kayırdığı yönünde yöneltilebilecek muhtemel eleştirilere karşı, padişah iradesini delil olarak ileri sürme amacına matuf şekilde düşünülmüş olmasıdır. (Mevlânâ Cemaleddin, 1999:129-130).

Dostlarının işi için devlet malından bir dükkân tutan Hâce Zekî'nin onu yalnız bırakmalarından dolayı sıkıntı yaşadığını ve bu hususta yardım edilmesini ister (Mevlânâ Cemaleddin, 1999:132). Oğlu Emir Alim'in oldukça yoksul bir hale geldiğini, bu durumun ilim tahsiline engel teşkil ettiğini belirterek onun için de yardım talebinde bulunur (Mevlânâ Cemaleddin, 1999:142-144). Ahi Gühertaş tekkesinin, yoksul müritlerinden biri olan Cemaleddin isimli dervişe verilmesini ister (Mevlânâ Cemaleddin, 1999:164-165). Başka bir mektubu ise Çelebi Hüsameddin'in oğlu Sadreddin'in geçiminin elinden alınması nedeniyle yazılmıştır (Mevlânâ Cemaleddin, 1999:202-204).

Sonraki dönemde ise, Mevlânâ'nın ortanca oğlu Alâeddin Çelebi'nin Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin kızı Kerra Hatun ile evlenmesi dolayısıyla bu aileyle akrabalık kurulmuştur. Ancak bu evlilik 1262 yılında Alâeddin Çelebi'nin sıtmadan vefat etmesi sebebiyle uzun sürmemiştir (Çolak, 2012:141). Mevlânâ ailesinin Sâhib Atâ Fahreddin Ali'nin oğlu Tâceddin Hüseyin ile kurduğu yakın münasebetler çerçevesinde Sultan Veled'in, Bedreddin Gevhertaş tarafından kendilerine vakfedilen ancak sonradan Necib isimli şahısça el konulan Kara Arslan köyünün iadesini talep etmesi ve bu ricanın "gecikmede afet olduğu" yönündeki nebevi ikazla ivedilikle yerine getirilmesini istemesi, ayrıca bir gazel vasıtasıyla borçlarının tesviyesi hususunda destek arz etmesi, Mevlevî hânedanının iktisadi bekasını koruma noktasında devlet ricaliyle

yürüttüğü ısrarlı diplomatik trafiği göstermektedir (Sultan Veled Divânı Tercümesi, 2015:477-478).

Mevlânâ'nın, müridlerinin karşılaştığı çeşitli sorunları çözüme kavuşturmak amacıyla devlet ricaliyle tesis ettiği yakın münasebetlerin bir halkası olarak, II. Alâeddin Keykubâd'ın lâlâsı Bedreddin Gevhertaş'ın Bahâeddin Veled'e intisap edip onun arzusuyla bir medrese inşa ettirmesi, Mevlevî hânedanının siyasi elitler nezdindeki nüfuzunu kullanarak müridleri için sosyal ve kurumsal bir koruma alanı yarattığını göstermektedir (Ahmed Eflâkî, 2011:93). Mevlânâ'nın oğulları olan Sultan Veled yedi, Alâeddin ise altı yaşındayken, o sıralar Karahisar-ı Devle'de kale muhafızlığı görevinde bulunan Bedreddin Gevhertaş tarafından sünnet edildiğine ve bu düğünde Sultan Alaeddin ile emirlerinin de yer aldığına dair rivayeti, onun aile ile yakınlığını göstermektedir (Ahmed Eflâkî, 2011:269). Mevlânâ, Bedreddin Gevhertaş'tan daha önce yardım ettiği anlaşılan ve ismini vermediği bir şahısa tekrar yardım etmesini ister (Mevlânâ Celaledin, 1999:210-211). Başka bir mektubunda müridlerinden biri olan Tâceddin'e yardım edilmesini ister (Mevlânâ Celaledin, 1999:214-215).

Bedreddin Gevhertaş Mevlânâ ailesine Kara Arslan Köyü'nü vakfetmiş, sonraki yıllarda Necib isimli biri buraya el koymuş, bunun üzerine Sultan Veled, Taceddin Hüseyin'den burayı tekrar kendilerine bağışlamasını istemiştir (Sultan Veled Divânı Tercümesi, 2015:477-478). Mevlânâ, Bahaeddin Veled dönemine dayanan Gevhertaş ile dostluğu devam ettirmiş, onun Pervane ile olan çekişmelerini görmezden gelerek, siyasilerle olan ilişkilerinin onların şahsi çekişmelerinin üzerinde olduğunu göstermiştir.

II. Rükneddin Kılıç Arslan döneminde melikü's-sevâhil emirliğini ifa eden ve Cimri İsyanı esnasında Konya'nın müdafaasında hayatını kaybeden Bahâeddin, Mevlânâ'yı ziyaret eden emirler arasında yer almıştır (Ahmed Eflâkî, 2011:156). Mevlânâ, ona yazdığı mektubunda Emir Alim Çelebi'nin yardımlar için teşekkür ettiğini, ancak pahalılık zamanında olunduğunu ve tekrar lütufta bulunmasını istemiştir (Mevlânâ Celaledin, 1999:168-170). Hatiroğlu Şerafeddin'in Pervane ile birlikte Mevlânâ'yı ziyaret ettiği anlaşılmaktadır (Ahmed Eflâkî, 2011:361). Eflakî, Kırşehir emiri Cacaoğlu Nuredin'in de Mevlânâ'nın candan müridi olduğunu belirtir (Ahmed Eflâkî, 2011:394). Mevlânâ, Çelebi Hüsameddin'in damadı Nizâmeddin'in Cacaoğlu tarafından tüm muhtaçlara tanınan ihsandan faydalanmasını rica eder. Mevlânâ'ya göre Nizameddin'e yapılan hayır başka hayırlara benzemez çünkü o Çelebi Hüsameddin'in damadıdır (Mevlânâ Celaledin, 1999:42-43). Başka bir mektupta ise Nizâmeddin'in işlediği bir kusur nedeniyle Cacaoğlu Nuredin'in gazabına maruz kaldığı belirtilmekte ve bağışlanması rica edilmektedir (Mevlânâ Celaledin, 1999:80-81).

Eflâkî, Mevlânâ'nın müridi olduğunu söylediği Celâledin Müstevfî'nin

düzenlediği iftarda Mevlânâ ve müritlerinin de yer aldığını, Müstevfi'nin müritlere hediyeler verdiğini belirtir (Ahmed Eflâkî, 2011:437). Mevlânâ ona yazdığı mektubunda Nureddin'in nâiblerinin kendisinden aldığı paradan dolayı Nizâmeddin'in sıkıntıya düştüğünü bu nedenle elinin genişletilmesini diler (Mevlânâ Celaleddin, 1999:39-40). Başka bir mektubunda ise Vezir Ziyâeddin'in tekkesinin Çelebi Hüsameddin'e verilmiş olmasına rağmen bazı kişilerin ona engel olarak tekkeye hükmetmeye kalkmalarından bahseder ve bunu önlemesini rica eder (Mevlânâ Celaleddin, 1999:188-189).

Emineddin Mikâil, Sultan İzzeddin zamanında saltanat nâipliğine atanmıştır. Karamanoğullarının isyanı sırasında öldürülmüştür. Mevlânâ'nın hanımların şeyhi olarak nitelendirdiği Emineddin Mikâil'in hanımının Mevlânâ'yı kadınlar toplantısına çağırıldığını, Mevlânâ'nın teşrif ederek onlarla sohbet ve sema ettiği belirtilir (Ahmed Eflâkî, 2011:389). Şemseddin Tebrizî ile görüşmek isteyen emirlerin Çelebi Hüsameddin'i aracı yapması ve kabul edilmeleri için bir miktar bağışta bulunmaları gerekiyordu. Emineddin Mikâil Şemseddin Tebrizî'yi ziyaret etmek istediğinde, bağış miktarının düşürülmesi için ısrar etmiş ve neticede isteği kabul edilerek Şemseddin ile görüşmesi sağlanmıştı. Sohbetten duyduğu memnuniyet bağış miktarını artırmasını sağlamıştı (Ahmed Eflâkî, 2011:581). Mevlânâ, küçüklüğünden beri müridi olan Cemâleddin Emir Ahmed'in oğlu Şemseddin'e layık bir iş vermesi için, Emineddin Mikâil'e ricada bulunmuştur (Mevlânâ Celaleddin, 1999:30).

III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in emirlerinden biri olan Alâmeddin Kayser, Sultan Veled'in divanında övgüyle anılır (Sultan Veled Divânı Tercümesi, 951). Eflâkî'de yer alan bir rivayet onun Mevlânâ'ya bağlılığını gösterir. Ayrıca o davranışıyla sadece Mevlânâ'nın müridi olduğunu göstermekle kalmamış, Gürcü Hatun'un naiplik görevini de üstlenmiştir (Ahmed Eflâkî, 2011:369-370). Mevlânâ, ona yazdığı bir mektupta görüşmeyi özlediğini belirtir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:186). Eflâkî'nin anlatısına göre Gürcü Hatun'un, Alâmeddin Kayser'e latife yoluyla "Sen Mevlânâ'dan ne keramet gördün de ona böyle kapılıp müridi oldun?" sorusuna Alâmeddin de aynı tarzda cevap vererek "Bütün din ve devlet sahipleri onu sever" demiştir (Ahmed Eflâkî, 2011:407). Alameddin Kayser, Sultan Veled'in onayıyla Mevlânâ'nın türbesini yaptırmıştır (Ahmed Eflâkî, 2011:589).

Mevlânâ ve haleflerinin Anadolu'daki nüfuzlarını pekiştirmek amacıyla askeri erkânın yanı sıra adli bürokrasinin temsilcileri olan kadılarla da stratejik dostluklar tesis etmeleri ve bu bağlamda Kadı Kemâleddin Kâbi'nin, Mevlânâ'dan etkilenecek oğulları Kadı Sadreddin ile Mecdeddin Atabek'i ona mürid yapması, Mevlevîliğin hukuk mekanizması üzerinde koruyucu bir güç kazanmasını ve mürid profilinin entelektüel sınıflara doğru genişlemesini sağlamıştır (Ahmed Eflâkî, 2011:186-188). Mevlânâ, "iki aziz baba" olarak bahsettiği İmâm İmâdeddin ve İmâm Mecdeddin'in suçlarının bağışlanması için Kemâleddin'e başvurur (Mevlânâ Celaleddin, 1999:61-62). Gölpınarlı'nın

Kadı Kemâleddin'e yazılmış olabileceğini belirttiği başka bir mektupta (Mevlânâ Celaleddin, 1999:244), müridi olan Mecdeddin'in huzura çıkıp şefaet isteyeceği belirtilmiştir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:71).

Kadı Sirâceddin'in, Mevlânâ'nın ilmi vukufiyetini sınamak gayesiyle hazırladığı soruları sormak üzere huzura çıkmasına rağmen manevi bir tesirle süratle oradan uzaklaşması ve bilahare zihnindeki tüm istifhamların cevabını kendiliğinden bulması üzerine mürid olması anlatısı, Mevlevî otoritesinin, adli bürokrasinin temsilcileri olan ulema sınıfı karşısında salt zahiri bilgiyle değil, kalbi bir ikna ve keşf yoluyla da mutlak bir üstünlük kurduğunu gösterme amacı taşır (Ahmed Eflâkî, 2011:339). Kadıya yazdığı bir mektupta Mevlânâ yakınlarından olduğunu belirttiği Hâce Ebû Bekir'in çocukken kendisine miras kalan ancak elinden alınan evin kendisine geri verilmesini ister (Mevlânâ Celaleddin, 1999:95-96). Alâeddin'in mirasının paylaşımı konusunda, Kadı Sirâceddin'e yönelik güvenini belirtmiş ve herhangi bir ricada bulunmamıştır (Mevlânâ Celaleddin, 1999:50). Gölpinarlı, Mevlânâ'nın görüş bildirmemesinin Alâeddin'e karşı duyduğu kırıngınlıktan kaynaklandığını söylemektedir (Mevlânâ Celaleddin, 1999:221).

Mevlânâ'nın semâ ile meşguliyetinden ve rebab dinlemesinden rahatsız olan farklı şehirlerden alimler Kadı Sirâceddin'e başvurur. Kadı Sirâceddin, Mevlânâ'nın zahiri ilimlere vukufiyetinden bahsederek onları yatıştırır. Mevlânâ'nın tavsiye ettiği üzere Sadreddin Konevî'nin, Mevlânâ'nın cenaze namazını kıldırmak için öne geçtiği sırada üzüntüsünden dolayı bayılması üzerine namazı Kadı Sirâceddin kıldırmıştır (Ferîdûn bin Ahmed-i Sipeh-sâlâr, 2011:136). Eflâkî'ye göre Mevlânâ'nın mezarını ziyaret eden Sirâceddin, "Keşke ecel dikeninin, senin ayağına battığı o gün, dünya yok edici kılıcını benim başıma vursaydı da, gözlerim dünyayı sensiz görmeseydi. Toprak başıma. Senin mezarının toprağı üzerinde duran ben miyim?" mealindeki beyitleri okur (Ahmed Eflâkî, 2011:302). Eflâkî'nin rivayetlerinden anlaşıldığı kadarıyla Kadı Sirâceddin başlangıçta Mevlânâ'ya sıcak bakmamasına rağmen Eflâkî'nin keramet olarak nitelendirdiği bir nedenden dolayı onun müridi olur. Vefatından sonra iki oğluyla birlikte Çelebi Hüsameddin'e intisap eder. Ona yazdığı bir mektupta, Mevlânâ, kadıya Çelebi Hüsameddin'i koruduğu için teşekkürlerini ifade eder (Mevlânâ Celaleddin, 1999:51).

SONUÇ

Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi çözülme, Moğol tahakkümü ve toplumsal buhranlarla sarsıldığı XIII. yüzyıl panoraması içerisinde Mevlevîlik, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve ardıllarının liderliğinde sadece manevi bir sığınak değil, aynı zamanda kurumsal bir güç merkezi olarak tebarüz etmiştir. Mevlânâ ve haleflerinin Selçuklu sultanları, vezirleri, askeri emirleri ve adli bürokrasisiyle tesis ettiği münasebetler ağı, dergâhın nüfuzunu saray koridorlarından uç vilayetlere kadar taşımış ve tasavvufi otoriteyi toplumsal dü-

zenin inşasında temel yapılardan biri haline getirmiştir. Mevlevî otoritesinin siyasi erk üzerindeki konumu, bizzat hükümdarların müşidlik makamına duyduğu derin sadakat ve teslimiyetle perçinlenmiştir. I. Alâeddin Keykubat ile başlayan himaye geleneği, II. İzzeddin Keykâvus döneminde Mevlânâ'nın sultana "oğul" diye hitap edebildiği güçlü bir denetleyici mekanizmaya dönüşmüştür. Bu dönemde dergâh, müridlerin istihdamı, azillerin iptali, yüksek vergilerden korunması ve şahsi mağduriyetlerin giderilmesi gibi hususlarda devletin resmi kurumlarını dahi saf dışı bırakabilen sivil bir şefaet ve çözüm merciine evrilmiştir. Tarikatın Anadolu genelinde bayındırlık ve eğitim faaliyetleri üzerinden kurumsallaşması, devlet adamlarının sağladığı fiziki ve mali altyapı ile doğrudan ilintilidir. Muineddin Pervâne, Sâhib Atâ ve Cacaoğlu Nureddin gibi dönemin muktedir vezir ve emirlerinin inşa ettirdiği medreseler, hânkahlar ve zâviyeler, Mevlevîliğin mekânsal hakimiyetini sağlamıştır. Özellikle Sâhib Atâ ve ailesiyle kurulan yakınlık ve akrabalık bağları, tarikatın mali dokunulmazlığını sağlayan bir koruma kalkanı işlevi görmüştür. Askeri elitlerin yanı sıra adli bürokrasinin üst temsilcileri olan kadıların ve ulemanın mürid halkasına dahil edilmesi, Mevlevîliğin hukuk mekanizması üzerinde de denetleyici bir rol üstlenmesini sağlamıştır. Netice itibarıyla Mevlevîlik, Mevlânâ'nın ilahi aşk ve evrensel insanîyet felsefesiyle Sultan Veled'in teşkilatçı dehasının birleşmesi sonucunda, Selçuklu devlet yapısının idari, askeri ve adli kademeleriyle eklemlenmiş önemli bir sivil güç haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Eflakî (2011). *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Bayram, Mikâil (2012). *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Nüve Kültür Merkezi, Konya.
- Çolak, Ridvan (2012). *Selçuklular Döneminde Mevlânâ Ailesinin Devlet Bürokratları ile İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Feridun bin Ahmed-i Sipehsalar (2011). *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, çev. Tahsin Yazıcı, Pinhan Yayınları, İstanbul.
- Fürüzanfer, Bediüzzaman (1997). *Mevlânâ Celaleddin*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, (2006). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali (2014). “Mevlana Celaleddin-i Rumi’nin Selçuklu Sultanları İle İlişkileri”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz, 115-137.
- Karaismailoğlu, Adnan (2006), *Mevlânâ ve Kültürümüz*, T.C Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya.
- Lewis, Franklin (2008). *Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Mevlânâ Celaleddin (1999). *Mektuplar*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Merçil, Erdoğan (2005). “Sahib Ata”, *DİA*, Cilt 35, 515-516.
- Molla Câmî (2016). *Nefahât’ül-Üns Min Hadarati’l-Kuds*, Huzur Yayınevi, İstanbul.
- Öngören, Reşat (2004). “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *DİA*, Cilt 29, 441-448.
- Sultan Veled (2017). *İbtida-name*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Sultan Veled Divânı Tercümesi* (2015). çev. Şadi Aydın, Elvir Musiç, Cilt I, Mevlânâ Üniversitesi Yayınları, Konya.